Hoezó agressief?!

-Over agressief gedrag bij kinderen op de basisschool-

Afstudeeronderzoek voor Leraar Basisonderwijs
Christelijke Hogeschool Ede

Sanne Deelen (070692)
Juni 2012
Afstudeerbegeleider: Lourens Lutgendorff

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave p. 3
Inleiding p. 5

Theoriedeel

1. Agressief gedrag: wat is het?
1.1 Agressie p.7
1.1.1 Oorsprong
1.1.2 Definitie van agressie
1.2 Verschillende vormen van schade toebrengen bij agressie p.8
1.2.1 Drie verschillende soorten van agressie
1.3 Agressie op de basisschool p.10

2. Ontwikkelingsverloop van kinderen
2.1 Sociaal emotionele ontwikkeling van een kind p.11
2.1.1 Sociaal emotionele ontwikkeling: 4-8 jaar
2.1.2 Sociaal emotionele ontwikkeling: 8-12 jaar
2.1.3 Mijlpalen uit de sociale ontwikkeling
2.2 Cognitieve ontwikkeling van een kind p.13
2.3 Boosheid/agressie in de ontwikkeling van een kind p.14
2.3.1 De babytijd
2.3.2 De peutertijd
2.3.3 De kleutertijd
2.3.4 Basisschoolleeftijd
2.3.5 De puberteit

3. Ontstaan van agressief gedrag
3.1 Verschillende modellen die het ontstaan van agressief gedrag weergeven p.18
3.1.1 Sociaal interactionele fasemodel
3.1.2 Model Loeder en Hay
3.1.3 Crisisontwikkelingsmodel
3.2 Risicofactoren voor storend gedrag in de ontwikkeling p.22
3.3 Specifieke risicofactoren voor het ontstaan van agressie p.23
3.3.1 Wijze van opvoeden
3.3.2 Gezinsomstandigheden
3.3.3 School
3.3.4 Klasklimaat
3.3.5 Afgewezen door klasgenoten
3.3.6 Kinderopvang

4. Verschillende theorieën over agressief gedrag
4.1 Verschillende theorieën om agressie te verklaren p.29
4.1.1 Psycho-sociale theorieën
4.1.2 De biologische invalshoek
4.2 ADHD, ODD en CD p.31
4.2.1 Attention Deficit-Hyperactivity Disorder
4.2.2 Oppositioneel opstandige gedragsstoornis
4.2.3 Antisociale gedragsstoornis

4.3 Andere mogelijke oorzaken p.32
4.3.1 Onstabiele gezinnen
4.3.2 Basisbehoeften
4.3.3 Spelen van agressieve videogames
4.3.4 Onvoldoende sociale vaardigheden

5. Wat zijn sociale vaardigheden?
5.1 Sociale vaardigheden p.34
5.1.1 De belangrijkste sociale vaardigheden
5.1.2 Agressie en sociale vaardigheden
5.2 Sociale problemen p.36
5.3 Sociale vaardigheden op school p.36
5.3.1 Sociale vaardigheden – methode op school
5.3.2 Sociale vaardigheden training

6. Hoe ga je als leerkracht om met agressieve kinderen?
6.1 Vaardigheden voor de leerkracht p.38
6.2 Het belang van afspraken maken met een agressief kind p.40

7. Conclusie theorieonderzoek p.41

Praktijkonderzoek

8. Opzet van praktijkonderzoek
8.1 Vraagstelling en doelstelling p.43
8.2 Onderzoeksdesign p.43
8.2.1 De uitvoering
8.2.2 De onderzoeksgroep
8.2.3 Betrouwbaarheid en validiteit

9. Onderzoeksresultaten en analyse
9.1 Afgenomen enquête en analyse p.46
9.2 Methodeanalyse p.51
9.2.1Analyse mal
9.2.2 Beter omgaan met jezelf en de ander
9.2.3 Pluk een roos
9.2.4 Leefstijl
9.3 Interviews met professionals p.60

10. Handvatten voor de basisschool
10.1 Handelen van leerkracht ten opzichte van het kind met agressief gedrag p.63
10.2 Handelen van leerkracht ten opzichte van het team p.64

11. Conclusies
11.1 Conclusie p.65
11.2 Discussie p.65
11.3 Aanbevelingen p.66

12. Samenvatting p.67
13. Literatuurlijst p.68
14. Bijlagen p.70

Inleiding

'Hoezó agressief?!' is een onderzoek over kinderen met agressief gedrag in de basisschool. Over het kind dat door allerlei omstandigheden zich behoorlijk agressief kan gedragen. Het is belangrijk om hier aandacht voor te hebben. Wat is de oorzaak en wat is de goede benadering voor een kind met agressief gedrag?

Aanleiding
Afgelopen half jaar heb ik stage gelopen in het Speciaal Basisonderwijs. Hier kwam ik veel in aanraking met kinderen met agressief gedrag. Dit riep bij mij vragen op: 'hoe komt het dat kinderen agressief zijn? Hoe uiten kinderen zich? Hoe kun je de agressiviteit verminderen?' Door hier verder over te brainstormen kwam ik op het idee om hier mijn afstudeeronderwerp van te maken.

Agressie is niet meer weg te denken uit onze maatschappij. Overal komen we agressie tegen. Kijk maar naar het nieuws, waar wordt verteld over een vechtpartij hier of daar. Maar ook in het leven van jonge kinderen komt agressie al voor. Kinderen spelen al van jongs af aan gewelddadige videogames of kijken naar gewelddadige televisieprogramma's. De kinderen zien dit op tv en vinden het normaal om dan zelf ook agressief te reageren.

Wat ik heb gezien in de praktijk is dat veel van de kinderen met agressief gedrag er weinig aan kunnen doen dat ze zo reageren. Ze dragen vaak rugzak aan bagage mee in hun jonge leven, veelal met een negatief gewicht. Voor een kind is het moeilijk om dit allemaal op een goede manier te verwerken en zo zoeken de emoties een andere uitweg, namelijk door het agressief reageren.

Ik heb gemerkt dat leerkrachten het lastig vinden om met kinderen met agressief gedrag om te gaan. Wat is een goede aanpak voor deze kinderen? Hoe stimuleer je deze kinderen op een positieve manier? Door het schrijven van dit afstudeer onderzoek wil ik een handreiking bieden aan leerkrachten die tijdens hun werk te maken hebben met kinderen met agressief gedrag. Op deze manier is dit onderzoek dan ook een actuele ontwikkeling, omdat agressiviteit op dit moment veel te zien is bij kinderen op de basisschool.

Zelf leer ik er veel van en zie ik kenmerken van agressie vanuit de literatuur ook terug in de praktijk. Door het onderzoeken van deze vaardigheden wil ik mijn kennis hierin verdiepen.

In het algemeen: soms schrijf ik over kinderen met agressief gedrag. Soms ook over agressieve kinderen. Het eerste is beter omdat een kind altijd meer is dan zijn agressie. Maar in de spreektaal lopen beiden manieren van uitdrukken door elkaar. Ik bedoel steeds de eerste uitdrukking.

Soms schrijf ik in de ik-vorm. Dan betreft de tekst mijzelf. Soms schrijf ik in de wij-vorm. Dan ontmoeten lezer, auteur en ik elkaar.

Theorieonderzoek

Mijn hoofdvraag luidt als volgt:

In hoeverre kun je door het trainen van sociaal-emotionele vaardigheden bij individuele leerlingen als leerkracht ervoor zorgen dat het agressieve gedrag van een kind geen belemmeringen veroorzaakt in zijn of haar cognitieve ontwikkeling?

Deelvragen

Aan de hand van deelvragen wordt de hoofdvraag beantwoord. Deze deelvragen worden aan de hand van geschikte literatuur beantwoord. Om specifiek in te gaan op de hoofdvraag zijn de volgende deelvragen tot stand gekomen:

1. *Wat is agressief gedrag?*

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke verschillende definities er zijn van agressie. Aan de hand van een zelf gekozen definitie gaan we het onderzoek verder in. Naast dit zijn er verschillende vormen van agressie, hoe uiten deze zich?

2. *Ontwikkelingsverloop van kinderen*

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het ontwikkelingsverloop van kinderen is, dit vooral toegespitst op de cognitieve ontwikkeling en de sociaal-emotionele ontwikkeling. Als laatste bekijken we hoe boosheid/agressie een plek zou kunnen nemen in deze ontwikkeling.

3. *Ontstaan van agressief gedrag*

Aan de hand van verschillende modellen zullen we kijken hoe agressief gedrag verklaard wordt. Daarnaast kijken we naar verschillende risicofactoren die een rol kunnen spelen bij agressief gedrag.

4. *Mogelijke theorieën over agressief gedrag*

Er zijn verschillende theorieën geschreven om agressief gedrag te verklaren. Maar er is ook een biologische invalshoek wat agressief gedrag betreft. Beide zullen we nader bekijken. Naast deze theorieën heb je ook nog andere mogelijke verklaringen, zoals ADHD, ODD en CD. Wat voor rol spelen deze stoornissen bij agressief gedrag?

5. *Wat zijn sociale vaardigheden?*

In dit hoofdstuk willen we stilstaan bij sociale vaardigheden. Wat zijn sociale vaardigheden? En wat is de link met agressief gedrag? Wat zijn de belangrijkste sociale vaardigheden? Hoe kun je werken aan sociale vaardigheden?

6. *Hoe ga je als leerkracht om met agressieve kinderen?*

In dit hoofdstuk willen we kijken naar de vaardigheden van een leerkracht. Welke vaardigheden moet elke leerkracht hebben om met kinderen met agressief gedrag in de klas te hebben? Zijn er richtlijnen over afspraken die je met deze kinderen kunt maken? Van groot belang is het, dat je als leerkracht weet hoe je dit aanpakt.

Praktijkonderzoek

In het praktijkonderzoek staat dezelfde hoofdvraag centraal als in het theorieonderzoek. In dit praktijkonderzoek willen we meer toespitsen op twee verschillende onderwerpen, namelijk de sociaal emotionele methoden van de ontwikkeling van een kind en de oorzaken van agressie. Het praktijkonderzoek zal bestaan uit drie delen:

- Afgenomen enquête met analyse
- Analyse van methoden
- Interviews met professionals

Met de informatie van het theorieonderzoek en het praktijkonderzoek bij elkaar zal er naar een handreiking voor leerkrachten worden gewerkt. Deze handreiking zal bestaan uit tips en adviezen die leerkrachten in de praktijk kunnen brengen. In hoofdstuk 7 zal het praktijkonderzoek nader worden toegelicht.

1.Agressief gedrag: wat is het?

In dit hoofdstuk zullen we een algemene beschrijving geven van wat agressie is. Er zijn veel verschillende definities voor agressie. Aan het einde van de eerste paragraaf kiezen we één definitie waarmee we de rest van de hoofdstukken zullen ingaan.

Het eerste deel van dit hoofdstuk zal dus gaan over wat agressie inhoudt. Ieder boek beschrijft agressie weer anders, er worden verschillende termen aan gekoppeld. Deze gaan we langs. Het tweede deel willen we aandacht besteden aan de verschillende soorten van agressie. Welke kenmerken horen bij deze soorten? Komt agressie alleen voor bij agressieve kinderen of heeft iedereen wel eens te maken met agressie? Op deze vragen hopen we antwoord te krijgen in dit eerste hoofdstuk.

1.1 Agressie

Over agressie is tegenwoordig veel literatuur te vinden. Agressief gedrag lijkt ook steeds vaker voor te komen in onze samenleving. Dit dan wel in verschillende situaties. In deze hoofdstukken willen we vooral gaan kijken naar agressieve kinderen. Maar wat verstaan we onder agressie? Het is erg moeilijk om agressie op één manier te omschrijven. Want de manier waarop je agressie verwoordt ligt aan je eigen waarden en normen, maar het heeft ook te maken met je ervaringen. Als je in Google 'definitie agressie' intypt komen een tal van sites tevoorschijn. Allemaal beschrijven ze agressie vanuit een andere invalshoek. Zo ook bij literatuur die je tegenkomt over het onderwerp 'agressie'. Hieronder volgen een aantal definities van agressie, beschreven door verschillende auteurs.

- Agressie: gedrag waarbij sprake is van met opzet en moedwil een andere persoon of een voorwerp schade wordt toebrengen (De Muynck & van der Zalm, 2006, p.14).

- Met agressie wordt bedoeld dat men een ander bewust pijn wil doen of verwonden, tegen de wil van die ander in. Het kan gaan om puur fysieke pijn en verwondingen of om emotionele of psychologische pijn. Iemand kan agressief genoemd worden omdat hij iemand slaat of omdat hij een ander bedreigt en met zijn verwijten de grond inboort (Van Acker, 2005).

- Onder agressie verstaan we iedere vorm van dreigend en/of destructief gedrag die gericht is op het teweegbrengen van schade (psychisch, fysisch, materieel) aan de andere persoon (Taghon, 2008, p.17).

- Agressie: gedrag dat al of niet opzettelijke bij de ander immateriële en/of materiële schade veroorzaakt, waarbij formele en/of informele regels worden geschonden (van der Ploeg, 2009, p. 9).

- Agressief gedrag is betekenisvol gedrag, hoe inadequaat, vervelend of storend het in bepaalde situaties ook kan lijken (van Tilburg, 2003).

Ook in het Van Dale woordenboek (2009) staat een definitie van agressie, namelijk deze: *'Agressie: aanval, met name van de ene staat op de andere'*.

Oorsprong
Als we kijken naar de oorsprong van het woord komen we het volgende tegen: Agressie komt van het Latijnse werkwoord aggredi, dat bestaat uit twee delen: ad of ' naar' en gradus of 'stap'. Aggredi betekent dus 'vooruit gaan'. Agreddi werd in de oorlog al snel het begrip van aanvallen. 'Vooruit gaan' is het begin van een aanval. Dus als je kijkt naar de oorspronkelijke betekenis van het woord agressief, kunnen we zeggen dat het, het

volgende betekent: op een doel afgaan zonder misplaatste aarzeling, twijfel of angst (Taghon, 2008).

Dat is nogal wat, zonder misplaatste aarzeling, twijfel of angst. Het is nogal tegenstrijdig met de definitie die Van Tilburg (2003) geeft, 'agressief gedrag is betekenisvol gedrag'. Welke betekenis moeten we dan aan dit gedrag geven? Is dit positief of negatief? In hoofdstuk 2 kijken we naar de oorzaken van agressie en zullen we deze vraag terug laten komen.

Verschillende definities van agressie die allemaal op verschillende punten de nadruk leggen. Maar toch komen een aantal zaken overeen. In veel definities komt naar voren dat het bewust, dus opzettelijk schade toebrengen bij de ander of een voorwerp is. Dat is ook het doel van agressie; je boosheid, je agressieve gedrag, op een ander persoon of een voorwerp botvieren. Deze schade kan dan van verschillende vormen zijn: zowel fysiek, psychisch of verbaal. Deze komen later in dit hoofdstuk uitgebreid aan de orde.

Een ander belangrijk punt van agressief gedrag, is dat het tegen de wil van de ander ingaat. Niemand kiest ervoor om in elkaar geslagen te worden. Ook een voorwerp kiest er niet voor om kapot gegooid te worden.

Definitie van agressie
Zo kunnen we tot de volgende conclusie komen als het gaat om de definitie van agressie:

> ***Agressie** is het met opzet schade toebrengen aan een persoon of voorwerp.. De schade kan verbaal, fysiek of psychisch van aard zijn. Het toebrengen van schade is altijd tegen de wil van de ander in. Agressie kan in sommige situaties ook een onbewuste bron hebben..*

Nu we een definitie van agressie hebben vastgesteld is het ook belangrijk om duidelijk voor ogen te hebben dat niet bij iedereen de agressieve neigingen tot agressieve uitingen komen. Het is goed om daarom een verschil te maken tussen 'normale agressie gevoelens' en 'gestoord agressief gedrag'.
'Normale agressieve gevoelens' heeft ieder mens wel eens, dit kunnen we beter verwoorden als boosheid. Het is een onaangename stemming door iets wat je is aangedaan of overkomen. Dit kan je uiten in schelden, vloeken, schreeuwen. 'Gestoord agressief gedrag' wordt vergeleken met agressief zijn, je doet een ander persoon of voorwerp met opzet schade aan (De Muynck & Van der Zalm, 2006).

Een voorbeeld om dit duidelijk te maken: iemand een mep of schop geven ter zelfverdediging hoeft niet meteen agressie te zijn. Je doel is niet om de ander te beschadigen, maar om jezelf te verweren. Belangrijk punt is om altijd naar de achtergrond te kijken in een situatie waarin agressie afspeelt.

1.2 Verschillende vormen van schade toebrengen bij agressie

Er zijn verschillende vormen van schade toebrengen bij agressie. Hieronder worden de drie vormen beschreven die algemeen bekend zijn. De Muynck en van der Zalm verwoorden het als volgt (2006, p. 15):

- Fysieke agressie: Knijpen, schoppen, stompen, vechten, dingen beschadigen en vernielen.

Taghon (2008, p.18) vult dit nog aan met de volgende kenmerken: wapengebruik, kidnapping en opsluiting, moord, ruimte bevuilen, besmeuren, gooien met voorwerpen om ruimte of jou te vernielen.

- Psychische agressie (dit wordt ook wel relationele agressie genoemd): Anderen buiten de groep sluiten, kwade geruchten over een ander verspreiden.

Ook bij deze definitie gaat Taghon (2008, p. 18-19) nog een stapje verder met onder woorden brengen: intimidatie, de sfeer verpesten, mensen tegen elkaar uitspelen, uitsluiten, pesten, dreigen met in elkaar slaan, dreigen om met dingen te gooien, dreigen me gebruik van wapens, dreigen met zelfbeschadiging, dreigen met zelfdoding.

- Verbale agressie: Uitschelden, vernederen, kwetsen, pesten, bedreigen, sarcasme, iemand beledigen, brullen, roepen, tieren, luidkeels schelden of vloeken.

Als je deze drie vormen van agressie naast elkaar zet, kun je niet zeggen dat de ene vorm erger is dan een andere vorm. Elke vorm van agressie is erg. Dit zie je goed onder ogen als er ook voorbeelden bij worden beschreven. Je kunt alle vormen op een basisschool tegenkomen. Met als gevolg dat bij alle vormen kunnen kinderen leerachterstanden oplopen. Kinderen hebben te weinig concentratie om hun werk goed te maken.

Drie verschillende soorten van agressie
Naast de verschillende vormen van schade toebrengen bij agressie kun je ook nog spreken van drie verschillende soorten agressie. Drie verschillende situaties waardoor agressie op het moment zelf ontstaat, namelijk:

- Agressie als incidentele gebeurtenis (vaak uit zelfbescherming)

Nick is een heel normale jongen. Hij kan goed meekomen in de klas en heeft een boel vriendjes. Tijdens de pauze is het mis gegaan. Een andere jongen laat Nick per ongeluk struikelen. Nick denkt dat hij het express heeft gedaan en geeft hem een schop.
→ Nick handelt hier uit zelfbescherming

- Agressie als specifieke stoornis (ODD/CD)

Jelle zorgt al vanaf zijn kleuterperiode voor problemen bij zijn opvoeders. Jelle is snel geprikkeld en schiet makkelijk uit zijn slof, wat soms nergens voor nodig is. Ook met zijn jongere broertjes heef hij geregeld ruzie. Zijn broertjes moeten het tijdens zo'n ruzie flink ontgelden, scheldwoorden vliegen door de lucht. Maar ook het schoppen en slaan neemt ongewone vormen aan.
→ De agressie bij Jelle is het gevolg van een ernstige stoornis

- Agressie als gevolg van een andere stoornis (ADHD, autisme)

Lise is een heel bewegelijk meisje. Ze is 10 jaar. Sinds de kleuterjaren is er bij haar ADHD vastgesteld. Lise komt sympathiek over, soms maakt ze wel eens brokken. Maar dat komt omdat ze eerst de dingen doet voordat ze erover nadenkt. Lise zit een spelletje te spelen achter de computer als haar moeder vraagt of ze haar kamer wil opruimen. Lise is zo in haar spelletje verdiept dat ze haar moeder niet hoort. Moeder herhaalt de vraag, na het herhalen van de derde keer wordt moeder boos en doet de computer uit. Eerst opruimen, dan weer verder spelen. Dit schiet in het verkeerde keelgat. Lise pakt een stapel boeken en smijt dat door de kamer.
→ Bij ADHD hoort het dat Lise last kan hebben van impulsieve en ongeremde reacties.

1.3 Agressie op de basisschool

Als je kijkt welke vormen van agressie je op een basisschool tegenkomt kan dit verschillend zijn. Agressie als specifieke stoornis komt weinig voor op reguliere basisscholen. Kinderen met deze stoornis zitten meestal op het Speciaal Basisonderwijs. Agressie als gevolg van een andere stoornis kom je bijna wel in elke basisschool groep tegen. Er zitten tegenwoordig in bijna alle klassen wel kinderen met ADHD of autisme. Deze kinderen hebben moeite met het normaal verwerken van emoties, dus zullen ze sneller met agressief gedrag ergens op reageren. Als laatste agressie als incidentele gebeurtenis: dit komt vaak voor op basisscholen. Deze vorm komt vaak ook voort uit zelfbescherming. Kinderen kunnen dan vanuit hun onbewuste op een agressieve manier ergens op reageren, dit niet omdat ze het bewust doen, maar puur ter zelfbescherming.

Samenvatting

We hebben naar verschillende definities gekeken van agressie. Voor dit onderzoek is er één definitie gekozen om mee verder te gaan:

***Agressie** is het met opzet schade toebrengen. De schade kan verbaal, fysiek of psychisch van aard zijn. Het toebrengen van schade is altijd tegen de wil van de ander in. Agressie kan in sommige situaties ook een onbewuste bron hebben..*

Er zijn verschillende soorten agressie; agressie als incidentele gebeurtenis, agressie als specifieke stoornis en agressie als gevolg van een andere stoornis. Daarnaast bestaan er verschillende vormen van schade toebrengen bij agressie. Dit kan psychisch, fysiek of verbaal zijn.

Hebben de drie genoemde vormen van agressie een verschillende invloed op de leerresultaten van kinderen? Om antwoord te krijgen op deze vraag moeten we in de volgende hoofdstukken nader in gaan op verschillende thema's zoals de ontwikkeling van boosheid of wat de risicofactoren zijn bij agressie.

In het volgende hoofdstuk willen we hier dan ook uitgebreider bij stil staan. Wanneer ontstaat boosheid bij kinderen tijdens hun algemene ontwikkeling?

2. Ontwikkelingsverloop van kinderen

Alle kinderen die geboren worden ontwikkelen zich. Van baby af aan ontwikkelen kinderen zich van een hulpeloze baby naar een zelfstandige volwassene; van alleen maar liggen naar kruipen, van kruipen naar vast staan, van vast staan naar los lopen. Zo gaat dat ons hele leven door. We ontkomen niet aan deze ontwikkeling. De kern van de ontwikkeling van kinderen is dat zij steeds zelfstandiger worden. In dit hoofdstuk kijken we naar de ontwikkeling van kinderen tussen de 0 en 12/13 jaar. Er is niet alleen een lichamelijke ontwikkeling, maar ook met geestelijk, morele, sociaal en emotionele ontwikkeling. We leggen de nadruk op de sociaal emotionele ontwikkeling en cognitieve ontwikkeling van een kind. Daarnaast kijken we naar wanneer een kind boosheid ontwikkelt? Is dat in een fase van ontwikkeling duidelijk aan te geven?

2.1 Sociaal emotionele ontwikkeling van een kind

In deze paragraaf kijken we naar de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind op de basisschool. Dit is de leeftijd van 4-12 jaar. Deze ontwikkeling zal beknopt worden beschreven. De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen is misschien wel het meest kwetsbaar en het meest gecompliceerde deel van de ontwikkeling van een kind. De sociaal-emotionele ontwikkeling is namelijk onlosmakelijk verbonden aan de ontwikkeling op het cognitief gebied, moreel en motorisch gebied.

Sociaal-emotionele ontwikkeling: 4-8 jaar
Kleuters leven in twee werelden: namelijk de echte wereld en een wereld waar dingen zijn gefantaseerd. In de echte wereld zijn dingen zichtbaar, hoorbaar en controleerbaar. In de gefantaseerde wereld neemt het fantasiespel een grote rol in. Kinderen spelen bijvoorbeeld vadertje en moedertje, hierbij bepalen ze zelf de regels. Vanaf een jaar of zes krijgt een kind inlevingsvermogen. Hij/zij leert zich steeds beter in de ander te verplaatsen. Het kind krijgt voldoende denkvermogen om reacties van een ander kind te begrijpen. In deze leeftijd hebben kinderen meer angsten; angst voor een kleine gebeurtenis zoals vallen of gestoken worden door een wesp, maar ook grote gebeurtenissen zoals echtscheiding van ouders of ziekenhuisopname. Sommige angsten horen bij de ontwikkeling en hebben te maken met het opgroeien.

Een kind in deze leeftijdsfase moet nog leren om met zijn gevoelens en emoties om te gaan. Daarom kan een kind best wel eens agressief zijn. Kinderen moeten nog leren om deze emoties te herkennen en onder controle te houden. Kinderen leren steeds beter om hulp te vragen aan anderen en dingen uit te leggen.

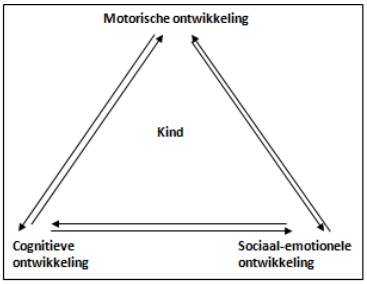
Wat ook bij deze leeftijdsfase hoort is dat een kind oog krijgt voor de gevolgen van zijn gedrag voor anderen. Hij kan meevoelen met een ander en in zulke situaties dan ook hulp bieden. Kinderen op deze leeftijd houden nog geen rekening met de bedoeling van gedrag. Hiermee wordt bedoeld dat zowel kinderen als volwassenen zich aan de gestelde regels moeten houden. Voor een kind kan het dan soms erg frustrerend zijn wanneer een ouder dat niet doet. Eerlijkheid gaat voor alles (Dietvorst, 2004).

Sociaal-emotionele ontwikkeling: 8-12 jaar
Door omgang met andere leeftijdsgenoten krijgen deze kinderen steeds meer mensenkennis en leren kinderen hoe je met andere mensen om moet gaan. Kinderen krijgen in deze leeftijdsfase niet alleen maar oog voor waarneembaar gedrag, maar zal ook steeds beter de motieven achter dit gedrag begrijpen.

Voor 7-9 jarige kinderen is het groepsproces een centrale factor. Met elkaar vormen de leeftijdsgenoten een geheel waarbinnen het leven zich afspeelt. Het opkomen voor elkaar, beheersen van groepsnormen en interpersoonlijke vaardigheden zijn van groot belang voor deze leeftijd.

Voor 10-12 jarige kinderen worden leeftijdsgenoten juist een referentiekader van de eigen individuele ontwikkeling. Leeftijdsgenoten zijn van groot belang hierbij, ze bieden namelijk onderwerpen, waarden en normen mee waar een jongere mee bezig houdt (Dietvorst, 2004).

Over het algemeen gezegd kan de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind niet los worden gezien van andere ontwikkelingsgebieden. Ondervinden kinderen belemmeringen in hun sociale ontwikkeling, zit er vaak ook een probleem in hun cognitieve ontwikkeling. Het volgende model maakt dit duidelijk. Er zit namelijk tussen alle ontwikkelingsgebieden een wisselwerking. Daarbij staat het kind centraal (Zie figuur 1).

Figuur 1[1]

Mijlpalen uit sociaal emotionele ontwikkeling
Hieronder nog een keer beknopt de grootste mijlpalen uit de sociaal emotionele ontwikkeling van een kind. (Boogaard e.a., 2010, p. 21-23)

4-6 jaar	Meer contact met anderen: sluit vriendschappen, en is steeds beter in staat zich te verplaatsen in de ander. Kan eigen emoties (blij, boos, verdrietig) herkennen en (enigszins) beheersen en zich aanpassen aan de situatie als dat nodig is. Begrijpt nog niet alles van de wereld om hem heen, en gebruikt fantasie om de ontbrekende kennis aan te vullen tot een 'logisch' geheel: fantasie en werkelijkheid lopen door elkaar. Besef van een eigen ik, en de wens om dingen zelf te doen en zelf te ontdekken. Gevoelig voor straf en beloning: dat maakt duidelijk wat nu precies wel en niet mag.
7-9 jaar	Sterk gericht op omgang met leeftijdgenoten: vriendschappen zijn enorm belangrijk, ook voor het gedrag. Identiteitsontwikkeling. Het kind wil 'erbij horen', en zich geaccepteerd weten, maar is ook bezig met zichzelf te leren kennen (in vergelijking met anderen). Interesse in 'regelspel', vindt belangrijk te weten 'hoe het hoort' (en probeert dat ook uit). Het 'bij de groep willen horen' en de behoefte aan competitie, brengen het risico van pesten met zich mee.
10-13 jaar	Omgang met leeftijdgenoten is van groot belang. Kind staat ook open voor het leren omgaan met anderen in groepsverband. Ook hier: risico van pestgedrag. Kinderen denken na over wat het betekent een 'goed mens' te zijn. Aandacht voor waarden en normen. Maatschappelijke belangstelling, waarbij zij vaak een standpunt kiezen waarvan zij weten dat ze erom gewaardeerd zullen worden (door volwassenen en degenen die zij autoriteit toekennen, of belangrijk vinden)

In het volgende paragraaf kijken we naar de cognitieve ontwikkeling van een kind, daarna naar boosheid of agressie in de ontwikkeling van het kind.

[1] Dietvorst, 2004, p. 279

2.2 Cognitieve ontwikkeling van een kind

De cognitieve ontwikkeling is de ontwikkeling van het kennen of begrijpen (Dietvorst, 2004, p. 103). Cognitie heeft te maken met de verstandelijke vermogens en wordt onderscheiden van zaken als emotie en gevoel. Hiermee wordt bedoeld het proces hoe de kennis tot stand komt en welke mechanisme daarvoor aan het werk moeten (Dietvorst, 2004).

Jean Piaget ontdekte het eigen karakter van het denken van kinderen. Hij ging hiermee aan de slag en ontwikkelde een model van de cognitieve ontwikkeling. Dit model willen we nader bekijken. Het is goed om te weten dat Piaget in dit model het sociale aspect van kinderen verwaarloosde. Daarnaast hield hij ook te weinig rekening met de lichaamstaal van kinderen (Delfos, 2005).

Het ontwikkelingsmodel van Piaget bestaat uit vier perioden, die elk weer onderverdeeld zijn in stadia. Bij dit onderzoek gaat het om basisschoolkinderen. Daarom beschrijven we de eerste periode beknopt (Delfos, 2005, p. 88-90).

Periode 1: **Sensori—motorisch handelen** – van geboorte tot twee jaar-

- Stadium 1: Ongecoordineerde reflexhandelingen (geboorte – 1 maand)
- Stadium 2: Primaire circulaire reacties (1-4 maanden)
- Stadium 3: Secundaire circulaire reacties (4-8 maanden)
- Stadium 4: Intentioneel gedrag coördinatie van schema's (8-12 maanden)
- Stadium 5: Tertaire circulaire reacties (12-18 maanden)
- Stadium 6: Begin van denken (18-24 maanden)

Periode 2: **Preoperationeel denken** – van twee tot zeven jaar –
Kinderen denken hier onsystematisch en onlogisch. Kinderen in deze fase zijn nog erg egocentrisch. De wereld draait om hem of om haar, het kind is nog niet in staat om zich in gezichtvelden van anderen te passen. Kinderen in deze fase denken, maar hiervoor gebruiken ze vooral symbolen en beelden voor.

Periode 3: **Concreet-operationeel denken** – van zeven tot twaalf jaar –
In deze fase begint het systematisch en logisch denken. Het denken ontwikkelt zich in deze periode snel naar symbolen, beelden en woorden. De symbolen zijn niet taalkundig van aard, maar motorisch. De taal levert de symbolen wel, maar er is geen logica. Een belangrijk cognitief principe in deze fase is het animisme: het kind ervaart geen scheiding tussen levend en levenloos. (Delfos, 2005, p. 89) In deze fase zien kinderen alles wat actief is als levend. Later veranderd dit, dan zijn alleen de voorwerpen die bewegen levend.

Periode 4: **Formeel-operationeel denken** – vanaf twaalf jaar-
In deze fase kan het kind abstract denken. Het denken wordt logische en alles wordt beredeneerd. Er ontstaat een nieuwe vorm van egocentrisme, deze is gericht op de verbeelding en het ideaal.

Hieronder beschrijven we de mijlpalen bij de cognitieve ontwikkeling van een kind (Boogaard e.a, 2010, p. 21-23).

4-6 jaar	In deze periode ontwikkelen kinderen een grote woordenschat. Niet alleen de woordenschat ontwikkelt zich, maar ook de zinsbouw. Kinderen leren sorteren en ordenen. Ze worden steeds beter in het herkennen van vormen, kleuren, geluiden en later ook symbolen zoals letters en cijfers. Naast deze ontwikkeling gaat een kind ook eenvoudige liedjes onthouden en simpele opdrachten begrijpen en

	onthouden. Kinderen leren zich steeds beter op iets te concentreren. Kinderen in deze leeftijd willen graag zelfs alles leren, weten en kunnen.
7-9 jaar	In deze periode ontwikkelen kinderen nieuwe schoolse vaardigheden, zoals lezen, rekenen, schrijven en later ook wereldoriëntatie. In deze periode gaan kinderen een begin maken met logisch denken en verbanden leggen. Nu worden ook de verschillende leerstijlen van kinderen zichtbaar: doeners, denkers, dromers en beslissers.
10-13 jaar	In deze periode ontwikkelen kinderen zich op volgend gebied: het begrijpen van relaties en leert strategieën toe te passen waarmee het meer en beter kan onthouden. De wereld wordt steeds groter, het kind doet steeds meer nieuwe kennis op. Dit gebeurt op school, maar ook door de belangstelling die het kind zelfs heeft in de wereld om hem heen en zijn/haar eigen plaats daarin.

2.3 Boosheid/agressie in de ontwikkeling van een kind

We zagen al eerder dat het gedrag van een kind niet zomaar opeens bestaat. Het gedrag ontwikkelt zich naar een bepaalde richting. Zo leren ze bij het ouder worden allerlei vaardigheden die later van belang zijn om te functioneren. We lopen de verschillende perioden van het leven van een kind langs: babytijd, peutertijd, kleutertijd, basisschoolleeftijd en als laatste de puberteit (De Muynck & van der Zalm, 2006, p. 16-23).

De babytijd
Baby's geven uiting aan hun boosheid of frustratie door bijvoorbeeld flink met hun armpjes of beentjes te gaan schoppen als er niet snel gebeurt wat ze eigenlijk willen. Je ziet bij veel baby's als ze erg honger hebben dat ze 'boos' worden. Hun manier om duidelijk te maken is door fanatiek te gaan huilen. Maar ook gillen, heen en weer springen en adem inhouden kunnen kinderen laten zien. Dit zijn manieren voor kinderen om hun woede te uiten. De woede die deze kinderen hebben gaan dan nog nergens over, ongerichte woede, maar het wordt wel in typische uitingen geuit.

De peutertijd
Als baby's veilig zijn gehecht (wat de eerste 2 jaar van hun leven gebeurt) zal hij/zij als peuter de wereld willen gaan ontdekken. Het kind leert dat hijzelf iemand is. Vanaf deze tijd zal dan ook de koppigheid van het kind gaan toenemen, de koppigheidsfase of ook wel de prepuberteit genoemd.

Wat is de koppigheidsfase? (De Muynck & van der Zalm, 2006, p. 17)
- Eigen zin doordrijven
- Veel nee zeggen
- Alles zelf willen onderzoeken
- Niet willen luisteren
- Veel klimmen en vallen
- Veel driftbuien
- Veel rommel maken
- Veel vragen stellen

Deze fase bij kinderen vraagt veel geduld,liefde, aandacht en energie van de ouders. Krijgen deze kinderen niet genoeg aandacht, kan dat tot gevolg hebben dat het dwingende kinderen worden, dit kan zelfs uitmonden in agressieve kinderen. De temperament van een kind speelt een grote rol, het ene kind is assertiever het andere kind is passiever. In de eerste twee levensjaren van een kind is er eigenlijk nog geen sprake van agressie. Wel

kunnen we de conclusie trekken, naar aanleiding van wat hierboven is beschreven dat kinderen wel eens een woede uitbarsting kunnen hebben. Maar deze woede zal nooit gericht aan een persoon zijn.

Aan het einde van de peutertijd komt er meer agressief gedrag voor. Hier is het dan voor een groot deel frustratie, er wordt niet onmiddellijk naar het kind geluisterd. Of juist omdat iets niet wil lukken. Jonge kinderen vinden het dan moeilijk om te wachten op hulp en beschikken nog over weinig woorden om dingen duidelijk te maken.

Agressief gedrag bij peuters zie je vooral terug in het gooien van dingen, knijpen, bijten, slaan, ruzie maken en drammen. Het gedrag van kinderen kan erg dwingend zijn, ze willen graag meteen geholpen worden. Als kinderen naar school gaan is dit al een stuk minder.

De kleutertijd
Vanaf dat kinderen vier jaar oud zijn veranderd er een hoop in hun gedrag. Ten eerste beschikken de kinderen nu over veel meer woordenschat, om zichzelf te uiten. Doordat kinderen meer verbaal dingen kunnen uitleggen is er minder fysieke agressie voor nodig. In deze leeftijd leren kinderen zich ook stapje voor stapje indenken in een ander. Het gevolg hiervan is dat er ook doelbewust agressief gedrag kan ontstaan. Het kind kan zeggen: 'hij slaat mij, dus daarom sla ik terug'. Hier gaat het dan meer om een ruzie dan om echt agressief gedrag.

De basisschoolleeftijd
Hoe ouder kinderen worden hoe belangrijk andere kinderen worden voor elkaar. Kinderen krijgen vriendjes en vriendinnetjes. Kinderen nemen ook gedrag over van elkaar. Dat kan heel onschuldig zijn, zoals het hebben van een hobby of het dragen van bepaalde kleding. Maar ook het taalgebruik, wat niet altijd onschuldig hoeft te zijn. Kinderen die omgaan met kinderen die veel scheldwoorden gebruiken zullen deze taal zelf ook meer gaan gebruiken. Vriendjes die heel veel op de WI gevechtspelletjes spelen zullen zelf ook meer gaan vechten. Platform voor de informatiesamenleving meldde aan het begin van 2008 dat 70% van de leerkrachten vindt dat leerlingen agressiever zijn geworden door het spelen van games en daarnaast ook zelf meer vechten. Waarom spelen kinderen deze games? Kinderen doen dit om zich te ontladen van spanning, stress en negatieve emoties. Ze kunnen in zo'n situatie zelf macht uitoefenen. Dit geeft hun een kick (Pardoen, 2008). Belangrijk dat ouders hier op letten en in de gaten houden welke veranderingen hun kind doormaakt.

Als je meer met agressie geconfronteerd wordt, wordt agressief gedrag ook meer en meer 'normaal'.

De puberteit
In de puberteit spelen andere leeftijdgenoten nog een grotere rol dan kinderen in de basisschool leeftijd. Pubers zitten middenin hun ontwikkeling, hun zoektocht naar wie ze zelf zijn. Uitproberen hoort bij deze leeftijd, met daarbij de vraag 'hoe ver kan ik gaan?'
Als pubers vaak driftig zijn, veel ruzie maken met volwassenen, vaak kribbig, overgevoelig, boos, vaak hatelijk zijn is er reden om dit kind/deze puber in de gaten te houden. Agressief gedrag kan dan zo optreden. Agressief gedrag in de puberteit is vaak heftig, maar aan de andere kant, als de agressiviteit van een puber nu pas aan het licht komt, is de kans dat het overgaat met het ouder worden stukken groter, dan wanneer agressie voor het tiende levensjaar begint. In deze periode is agressie in milde vorm ook een manier om te individueren.

Als we dit bovenstaande allemaal lezen kunnen we tot de conclusie komen dat agressie/boosheid onderdeel zijn van de ontwikkeling van een kind. Kinderen horen zich te leren uiten, hierbij is boosheid een basisemotie. Maar het vraagt aandacht als dit de spui

gaten uitloopt. Als leerkracht maar ook als ouders moet je letten op de waarschuwingssignalen die kinderen kunnen aangeven. Voorop moeten we stellen dat niet bij alle kinderen van jongs af aan al agressie in hun gedrag zit. Sommige kinderen ontwikkelen het op latere leeftijd. Bij andere kinderen komt het nooit voor.

Wat zijn waarschuwingssignalen waar we als ouders of leerkrachten op moeten letten? (De Muynck & van der Zalm, 2006, p. 21-24)

Bij *peuters en kleuters* zijn de volgende waarschuwingssignalen van belang:

- Meerdere woedeaanvallen per dag, die langer duren dan 15 minuten
- Extreem actief en impulsief zijn
- Niet gehecht aan zijn/haar ouders
- Agressieve uitbarstingen zonder duidelijke reden.

Komt dit bovenstaande gedrag bij een kind voor, kun je concluderen dat er bij het kind sprake is van agressief gedrag (of een andere stoornis). Voor kinderen op deze leeftijd is het niet normaal op zo op verschillende dingen te reageren.

De waarschuwingssignalen bij *kinderen vanaf vijf jaar* zijn als volgt: het kind kan zich moeilijk concentreren, verstoort vaak de klas, doet het slecht op school, vecht vaak met andere kinderen op school, reageert kritiek en teleurstelling af met woede of wraak, luistert niet naar volwassenen, houdt geen rekening met gevoelens van anderen en raakt snel gefrustreerd.

In de *puberteit* zijn er weer andere waarschuwingssignalen. Dit schrijven richt zich meer op agressief gedrag bij kinderen, toch pakken we dit punt er ook even bij. Pubers zijn vaak driftig, gaan altijd in discussie, doen regelmatig dingen om anderen expres te ergeren, doen vaak kribbig, overgevoelig en boos en zijn vaak hatelijk en wraakzuchtig.

Komen één of meerdere van deze bovenstaande waarschuwingssignalen bij een kind voor is het goed om dit kind langer te observeren en er achter proberen te komen wat de oorzaak van dit gedrag is. Wat de verschillende oorzaken van het agressieve gedrag zouden kunnen zijn beschrijven we verderop in één van de volgende hoofdstukken.

Samenvatting

We hebben de sociaal emotionele ontwikkeling en de cognitieve ontwikkeling van kinderen van 4 tot en met 12 jaar nader bekeken. In de paragraaf erna hebben we gekeken naar de plaats en functie van boosheid/agressie in de ontwikkeling van het kind.

We zagen dat agressie al op jonge leeftijd zich al kan ontwikkelen. Daarnaast kan het ook aan het temperament van het kind liggen. Elke peuter komt in de koppigheidsfase (Nee zeggen, veel klimmen en vallen, veel gillen en driftbuien). Deze periode vraagt van ouders veel geduld maar bovenal ook veel liefde om met het kind om te gaan. Van belang is om agressie te onderscheiden van boosheid. Ieder kind is wel eens boos en gooit met dingen of slaat iemand anders. Dit is een ‘normale’ reactie. Toch moeten we dan als ouders en leerkrachten opletten dat dit niet doorslaat. Daarvoor zijn de waarschuwingssignalen van belang.

Nu we de ontwikkeling van boosheid/agressie beter hebben bekeken is de volgende stap om ons af te vragen hoe agressie ontstaan. We hebben gezien in de ontwikkeling dat het op verschillende momenten kan ontstaan. Hoe kun je agressie verklaren? Zijn er voor kinderen risicofactoren die een rol kunnen spelen in het ontwikkelen van agressie? In het

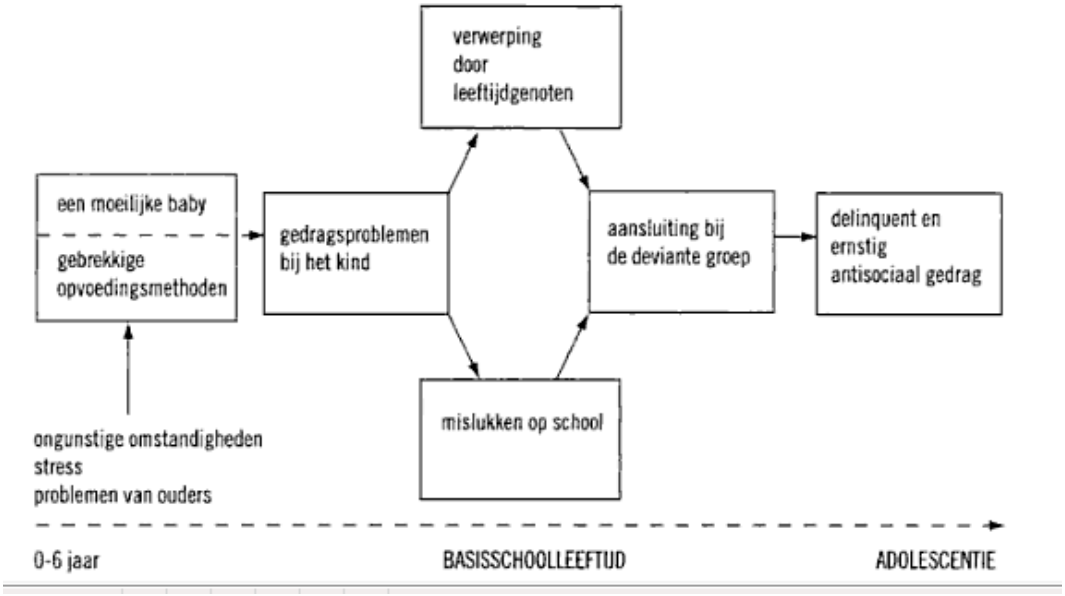
volgende hoofdstuk willen we antwoord geven op de deze vragen, deze antwoorden hebben we nodig om verder in dit onderzoek te gaan.

3. Ontstaan van agressief gedrag

Ieder mens heeft wel eens een bui waarin hij/zij de opkomende boosheid uit. Dit is een normaal uitingsproces. Toch zijn er ook kinderen/volwassenen waarbij dit niet normaal is. Dit hoort bij hun leven. Dit kan komen door een andere stoornis of een andere oorzaak.

3.1 Verschillende modellen om het ontstaan van agressie weer te geven

Figuur 2[2]

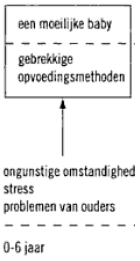

Het sociaal interactionele fasemodel
Hierboven staat een wetenschappelijk model om agressie vanuit interacties van kinderen met hun omgeving te verklaren. Van Acker bespreekt de theorie van Patterson in zijn boek 'Probleemgedrag in de klas en agressie op school' (Van Acker, 2005, p 33-36). Patterson heeft onderscheidt gemaakt tussen vier verschillende fasen in het proces van ontwikkeling naar antisociaal gedrag.

De fasen op een rijtje:

- De fase van basale training (nul tot ongeveer 6 jaar)
- De fase waarin de sociale omgeving negatief begint te reageren op het kind
- De fase waarin het kind optrekt met een deviante groep
- De fase waarin een criminele carrière een aanvang neemt.

In figuur 3 zien we de eerste fase. Een moeilijke baby met daaronder gebrekkige opvoedingsmethoden. De basis van een ongunstige persoonlijkheidsontwikkeling ligt voor een groot deel in het gezin. In een gezin groeit een kind op. Vanaf de geboorte is het kind daar bloot gesteld aan allerlei interacties binnen het gezin. Onaangepast gedrag van kinderen ontstaat als ouders hun kind niet effectief disciplineren, er te weinig toezicht is, problemen niet goed worden opgelost en positief gedrag van een kind wordt niet aangemoedigd. Eigenlijk zou je grof weg kunnen zeggen dat het ongunstige gedrag van een kind in dit geval voortkomt uit

Figuur 3[3]

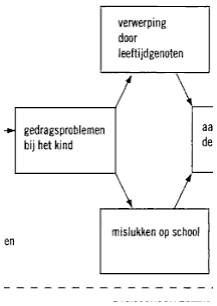
[2] Van Acker, 2005, p. 34
[3] Van Acker, 2005, p. 34

de nalatige ouderlijke vaardigheden.
Toch kiezen de ouders er niet voor om deze nalatige ouderlijke vaardigheden weg te laten in de opvoeding van hun kind. Ook deze hebben een oorzaak, veel factoren die stress veroorzaken. Deze factoren die stress veroorzaken kunnen weer in verband komen te staan met hun eventueel lage sociale status, moeilijke temperament van het kind. Of ouders hebben te maken met huwelijksproblemen, wonen in een criminele buurt of het verleden van de ouders speelt een rol.

De eerste zes jaar in het leven van een kind zijn erg belangrijk als het gaat om de vorming van gedrag. Zijn de eerste zes jaren van een kind zonder problemen verlopen kun je niet definitief zeggen dat het, het hele leven goed zal gaan. Maar als de eerste zes jaren van een kind problematisch zijn verlopen kun je wel met enige zekerheid zeggen dat het kind een moeilijke jeugd tegemoet gaat gaan.

Nog een opmerking over het wonen in een criminele buurt of het hebben van gescheiden ouders. Deze twee factoren hoeven niet perse een aanwijzing te zijn voor het problematische kinderen. Veel kinderen met gescheiden ouders zijn helemaal niet problematisch. Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat alleen in geval van drie of meer risicofactoren een grote kans is op een problematisch ontwikkeling.

De tweede fase die Patterson vaststelde heeft te maken met de sociale omgeving waarin het kind leeft. Als een kind tijdens de basale training (de eerste 6 levensjaren) te weinig sociale vaardigheden heeft geleerd, is de kans groot dat het op school fout gaat. Het kind weet niet hoe hij normaal moet omgaan met leeftijdsgenoten. De basale vaardigheden die een kind van huis uit moet meekrijgen, zoals luisteren naar elkaar, stil zitten, opdracht doen als de juf dat zegt enzovoorts zijn van groot belang bij het naar school gaan. Dit is verwerkt in figuur 4.

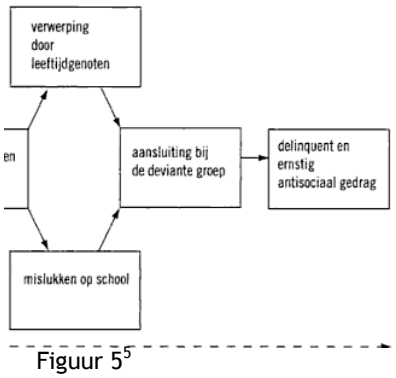

Figuur4[4]

Als een kind de vaardigheden mist om met andere kinderen om te gaan en daarnaast ook de vaardigheden om in een klas te functioneren is het moeilijk voor een kind om zich aan te passen. Het gevolg kan dan ook zijn dat school mislukt en dat het kind niet wordt geaccepteerd door leeftijdsgenootjes.

De derde fase van het model van Patterson gaat over het aansluiten bij een deviante groep (Figuur 5). Kinderen werden, zoals hierboven te zien, verstoten van omgang met leeftijdsgenoten. Door hun slechte sociale vaardigheden zoeken deze kinderen steeds meer contact met soortgenoten. Dit kind spijbelt veel op school, staat tegenover veel dingen negatief.

Vanuit de vorige fase rollen deze kinderen zo in de vierde fase, namelijk een carrière van crimineel gedrag: deze kinderen komen met 12, 13 jaar al in aanraking met de politie. Doordat deze kinderen al zo jong met de politie in aanmerking komen horen ze dan bij de harde kern van delictplegers.

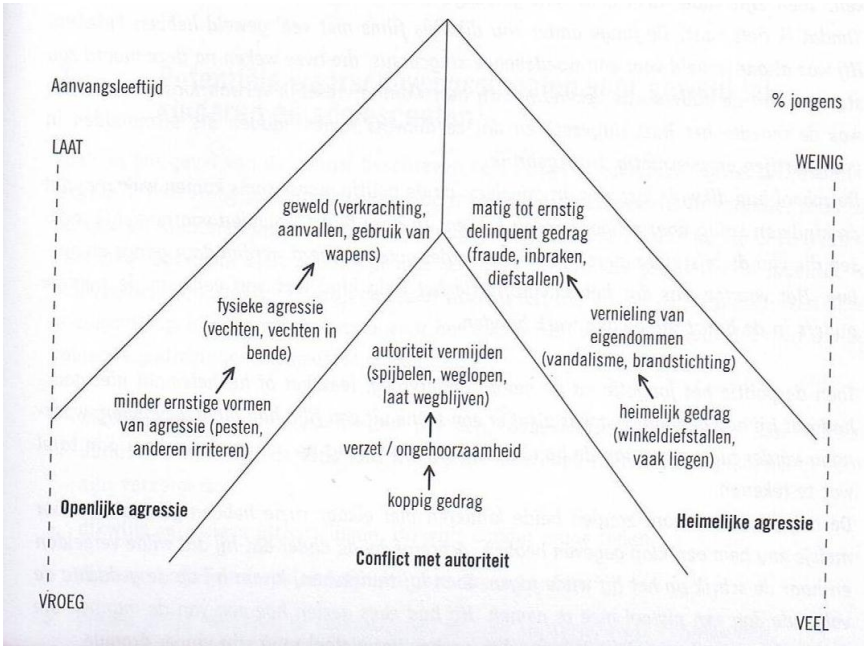
Figuur 5[5]

In bovenstaand fasemodel van een asociale ontwikkeling van een kind komen veel risicofactoren voorbij. In het begin zijn het vooral biologische factoren die een risico

[4] Van Acker, 2005, p. 34
[5] Van Acker, 2005, p. 34

spelen, later komen daar andere, vooral omgevingsfactoren bij. In de volgende paragraaf bespreken we dit nader.

Model van Loeder en Hay
Een ander model wat beschreven wordt in de literatuur is het model van Loeder en Hay (2004). Ook dit model beschrijft antisociaal gedrag. Hierbij komen drie paden naar voren: pad van openlijke agressie, pad van conflict met de autoriteit en pad van heimelijke agressie.

Figuur 6[6]

Het eerste pad –aangegeven door de middelste lijn in de figuur- wordt gekenmerkt door koppig gedrag op jonge leeftijd. Vanuit dat koppige gedrag gaan deze kinderen door naar de volgende fase, die van verzet/ongehoorzaamheid. Dit zal vooral op de basisschool voorkomen en daarnaast tegen hun ouders. Later zal dit kind in de laatste fase de autoriteit vermijden.

Het tweede pad, het pad van heimelijke agressie – aangegeven door de lijn aan de rechterkant van de figuur-. Kinderen die op jonge leeftijd al bezig zijn met heimelijk gedrag, daarvan komt 10% in de derde fase van openlijke agressie terecht. Als kinderen heimelijk gedrag pas later ontwikkelen komt 20% van hen in de laatste fase terecht (fraude, inbraken, diefstallen).

Het derde pad –de linkerlijn in de figuur-, die van openlijke agressie is het meest ongunstigste pad voor jonge kinderen. Van de jonge kinderen die hier al mee in aanraking komen, krijgt 47% te maken met geweld. Bij 10-30 % van deze kinderen wordt uiteindelijk in een later stadium een gedragsstoornis gesteld.

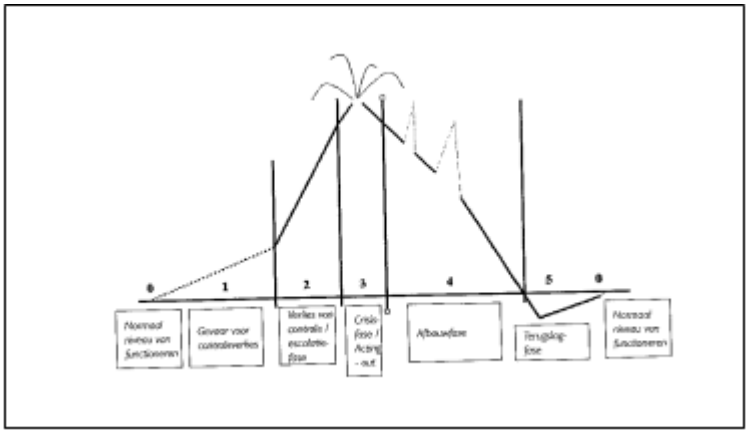
[6]Van Acker, 2004, p. 95

Deze twee modellen zeggen niets over de oorzaak van agressie. Hier komen we later op terug. Maar deze modellen zeggen wel iets over het ontstaan van agressie en vooral ook de gevolgen hiervan. De eerste levensjaren van een kind zijn hierbij van groot belang.

Het crisisontwikkelingsmodel
Als laatste willen we nog één model beschrijven. Namelijk het crisisontwikkelingsmodel (Taghon, 2008).

Dit model brengt een verloop van een agressieve bui van een kind in kaart. Het beschrijft weet je welke fasen je kunt tegenkomen en wanneer een kind ontploft. In totaal zijn er 6 fasen. Deze worden kort beschreven: (Taghon, 2008, p 45-53)

0. Normaal niveau van functioneren: Dit is het normale gedrag waarin we dagelijks functioneren, in alle rust, zonder veel stress. Dit kan bij iedereen anders zijn.

Figuur 7[7]

1. Gevaar voor controleverlies: Dit kan verschillende kenmerken hebben namelijk geïrriteerd en gespannen zijn, verbaal in verzet gaan, daling van realiteitsbesef, opzoeken van de machtsstrijd op. Aan de lichaamstaal kun je dit ook zien, door rode vlekken, transpireren , doelloos rondlopen, van ene been op andere been wiebelen, vuisten open en dicht, tics in het gezicht, snelle en luide stem en er wordt adrenaline aangemaakt.
2. Escalatiefase: De kind dreigt nu zijn zelfcontrole te verliezen, blijft discussiëren, is niet voor rede vatbaar en zoekt een reden om zich te kunnen ontladen. Ook hier kun je aan de lichaamstaal zien: gillen, schreeuwen, rode vlekken of wit worden, luide stem en sneller ademen.
3. Acting-out fase: Hier 'ontploft' de agressie binnenin: De adrenaline komt naar buiten, leerling ontlaadt, chaos en fysiek geweld. Lichaamstaal hierbij is schoppen, slaan, spugen, schuttingtaal, spullen kapot maken.
4. Afbouwfase: Het kind heeft zijn agressie geuit en is nu mentaal verward. Maar blijft nog licht ontvlambaar en heeft gevoelens van kwaadheid, maar ook gevoelens van schuld en schaamte. De lichaamstaal laat nog een verwarde uitdrukking van het gezicht zien.
5. Dip-fase: Het kind heeft weinig concentratie maar ook weinig aandacht voor zijn/haar omgeving, is erg in zichzelf gekeerd en heeft behoefte aan rust. Hierbij is de lichaamstaal 'afwezig'. Laaghangende schouders en afwezige blikken.
0. Normaal niveau van functioneren: Dit is het normale gedrag weer waarin we dagelijks functioneren, in alle rust, zonder veel stress. Dit kan bij iedereen anders zijn.

In dit model wordt duidelijk hoe een agressieve bui eruit kan zien. Het is van groot belang hier kennis van te nemen omdat je als leerkracht hierop kan inspelen. Hoe je hier het beste op kunt inspelen wordt beschreven in hoofdstuk 6.

[7] Taghon, 2008, p.45

Maar je moet goed voor ogen houden dat elk conflict weer anders is. Een conflict is een complex gebeuren waar vele factoren invloed op hebben. Als je naar dit model kijkt zie je in eerst instantie een soort vulkaan. Elk conflict, of deze nou groot is of klein, wordt een vulkaan. Net als een echte vulkaan kan ook deze vulkaan vrij plotseling ontploffen. Het is goed om van dit model bewust te zijn, zodat je de verschillende fasen gaat herkennen en er zo goed op kunt inspelen, liefst voor de vulkaan tot uitbarsting komt.

3.2 Risicofactoren voor storend gedrag in de ontwikkeling

Wat zijn nu risicofactoren voor de ontwikkeling van agressie van een kind? Dit gericht op storend gedrag. Aan de hand van drie categorieën willen we deze bespreken. De categorieën zijn als volgt: bij het kind, in het gezin en op school. (Van Acker, 2005, p. 36)

<u>Risicofactoren tijdens zwangerschap en eerste levensjaren:</u>
Bij het kind

- Complicaties tijdens zwangerschap en de bevalling
- Neurologisch defect
- Bootgesteld zijn aan neurotoxine (betekent stoffen zie zenuwstelsel aantasten)
- Moeilijk temperament
- Lage intelligentie
- Mannelijk geslacht

In het gezin:

- Moeder die rookt, alcohol of drugs gebruikt tijdens zwangerschap
- Moeder jonger dan 18 jaar
- Wisselende verzorgers
- Depressiviteit bij moeder
- Groot gezin
- Ernstige huwelijksproblemen
- Ouder(s) met lage opleiding

<u>Risicofactoren vanaf de kleuterleeftijd</u>
Bij het kind:

- Niet passend reageren op de omgeving en storend gedrag
- Vaak liegen
- Risico's nemen en sensatie zoeken
- Gebrek aan empathie

In het gezin:

- Mishandeling en verwaarlozing
- Hardvochtige of niet consequente disciplineringspraktijken

<u>Risicofactoren vanaf de basisschoolleeftijd</u>
Bij het kind:

- Teruggetrokken gedrag
- Zich het slachtoffer voelen
- Geen probleem hebben met afwijkend gedrag
- Depressieve gemoedsstemming
- Vroege aanvang van druggebruik en seks
- Vroege aanvang van storend gedrag

In het gezin:
- Gebrekkig toezicht

Op school:
- Slechte schoolresultaten
- Zittenblijven
- Spijbelen
- Negatieve houding ten opzichte van school
- Slecht georganiseerde school
- Slecht functionerende school

Risicofactoren vanaf midden-adolescentie:
Bij het kind:
- Het dragen van wapens
- Drugs dealen
- Werkloosheid

Op school:
- Drop-out

3.3 Specifieke risicofactoren ontstaan agressie

Als we zo al deze risicofactoren op een rijtje hebben zijn dat er behoorlijk wat. Je ziet met name, wat we ook al eerder concludeerden, dat het veelal fout gaat in de eerste levensjaren van een kind. Dit kan biologisch bepaald zijn, door omstandigheden tijdens zwangerschap, maar ook door de omstandigheden waarin een kind opgroeit. Een kind hoort in de eerste levensjaren veel bagage mee te krijgen voor de rest van zijn of haar leven. Kinderen die aan drie of meer van deze risicofactoren 'voldoen' hebben grote kans op het ontwikkelen van agressief gedrag. In zekere zin zijn kinderen product van de opvoeding van ouders.

Van der Ploeg (2009) beschrijft in zijn boek nog een rijtje met meest invloedrijke risicofactoren. Een belangrijk punt om voor ogen te blijven zien is dat deze risicofactoren niet alleen te maken hebben met agressie, maar vaak ook met andere gedragsproblemen. Deze risicofactoren worden hier weergeven.

te weinig nadruk	tussenpositie	te veel nadruk
Liefdeloos	ondersteunend	Overbeschermend
Permissief	controlerend	Autoritair
Onverschillig	autoritatief	Angstig

Figuur 8[8]

Wijze van opvoeden
Een goede, positieve en effectieve opvoeding kent drie basiskenmerken: ondersteunen, controleren en autoritatief zijn. De beste wijze van opvoeden is als je dit in balans kunt geven aan je kind. Te veel van het een en wat minder van het ander is niet goed, ook andersom niet.

Bij ondersteunen horen de volgende kenmerken: warmte, responsiviteit, betrokkenheid en affectie. Bij controleren staan de volgende kenmerken centraal: eisen, macht, belonen en

[8] Van der Ploeg, 2009, p. 50

straffen. En als laatste bij autoritatief zijn: inductie, uitleg, regels hanteren, monitoring en autonomie.

Als de opvoeding afwijkt van deze drie basiskenmerken kunnen de volgende manieren van opvoeden volgen:

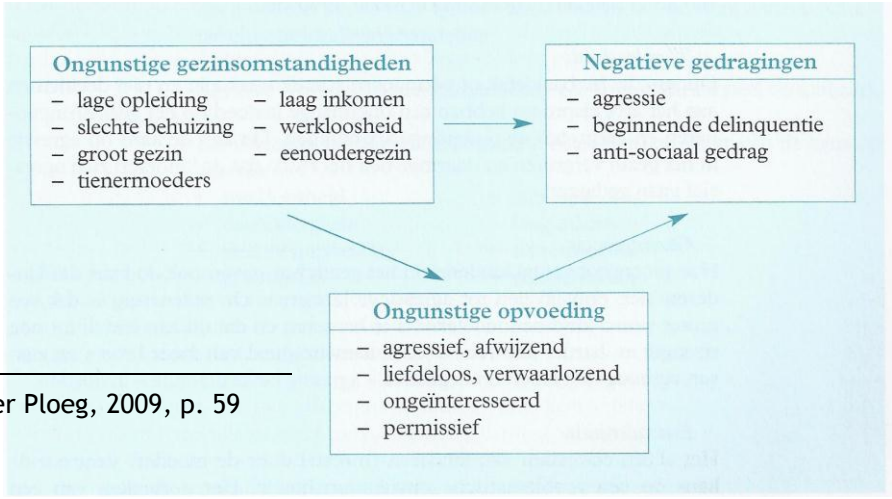
- Agressief opvoeden: Als een kind agressief wordt opgevoed, zie je het volgende: Ouders die te controlerend naar hun kind willen zijn, die hun kinderen hard en lichamelijk straffen, strenge discipline toepassen, hun kinderen kleineren kind en veel te hoge eisen aan hun kinderen.
- Liefdeloos opvoeden: Als een kind liefdeloos wordt opgevoed zie je het volgende: Kinderen worden te veel aan hun lot overgelaten, ouders geven geen geborgenheid en tonen alleen negatieve emoties ten opzichte van het kind. Ouders hebben geen oog voor wat er in hun kinderen omgaat. Kortom bij deze opvoeding ontbreekt ieder spoor van warmte en waardering.
- Kindermishandeling: Dit verwijst naar lichamelijk of psychisch mishandeling van kinderen. Hierbij valt te denken aan afwijzen, het door ouders onthouden van affectie, isoleren; door ouders kinderen niet met andere kinderen laten spelen, negeren, het kind niet zien zitten.

Gezinsomstandigheden
Kinderen groeien op in allerlei verschillende gezinnen. Maar daarnaast deze ook allemaal onder verschillende omstandigheden. Zo heb je verschillende buurten, verschillende huizen, verschillende beroepen van ouders enz. Gezinnen in de sociaaleconomische lagere posities denken anders over dingen, ze staan anders in de maatschappij. Deze gezinnen hebben moeite om zich te handhaven, staan veel onder druk en ervaren een heleboel stress. Dan is het ook niet gek dat de opvoeding die de ouders geven niet alle tijd en aandacht krijgt die het wel zou moeten krijgen. Kinderen uit deze milieus lopen een grotere kans om problematische gedragingen te ontwikkelen.

Twee gezinsomstandigheden onder de loep:

- Werkloosheid: Ouders die geen werk hebben, herhaaldelijk of voor altijd, en dus niet deelnemen aan het arbeidsproces hebben een ongunstige invloed op gezinsklimaat. Doordat beide ouders veel thuis zitten zijn er onderling veel meer spanningen. Kinderen kunnen hier de dupe van worden. Een ouder kan depressief of agressief worden van het thuiszitten.
- Echtscheiding: Kinderen die de scheiding van hun ouders bewust hebben meegemaakt hebben vast meer dan één keer hun ouders zien ruziën. Als dit al een langere tijd gebeurt, weten kinderen op een gegeven moment niet meer hoe je op een goede manier met elkaar moet communiceren. Kinderen nemen dit gedrag over en maken veel meer ruzie, ze worden agressief ervan. Maar door het voorbeeld van hun ouders.

Figuur 9[9]

[9] Van der Ploeg, 2009, p. 59

Uit figuur 9 kunnen we concluderen dat de gezinsomstandigheden er veel toe doen bij de ontwikkeling van een kind. Het beste voor het kind is om in een gezond, stabiel gezin op te groeien. Daar zal een kind geen agressie ontwikkelen. Groeien kinderen niet in zo'n gezin op, maar in een gezin met allerlei risicofactoren is de kans dus groot dat het agressie, antisociaal gedrag of beginnende delinquentie ontwikkelt.

School

Kinderen brengen een groot deel van hun tijd door op school. Een school is gericht op het overbrengen van kennis, maar is tegelijkertijd ook een dagelijkse ontmoetingsplek. Zo levert de school dus een bijdrage aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Een school heeft namelijk een zeer grote invloed op de ontwikkeling van kinderen. Om nogmaals aan te geven dat de invloed van de schooljaren van groot belang is, is de school terecht getypeerd als het tweede milieu. (Van der Ploeg, 2009, p.63)

Op scholen kunnen dezelfde vormen van agressie voorkomen als in de samenleving maar toch zijn er verschillen. Van der Ploeg concludeert dat uit onderzoeken van Mooij in 1994, 2001 en 2005 (Van der Ploeg, 2009, p.63-65). Op scholen komen namelijk meer lichte vormen van agressie voor, zoals verbale agressie, fysieke agressie en materiële agressie.

De afgelopen jaren is er veel te doen geweest over de onderwijsvernieuwingen, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Om nog even verder in te zoemen op de organisatorische vernieuwingen kunnen we het volgende zeggen: Er is een groter onderlinge samenwerking ontstaan, steeds meer scholen zijn gefuseerd. Natuurlijk moeten we ons de vraag stellen of dit meewerkt aan een betere kwaliteit van het onderwijs? Hier zijn verschillende onderzoeken naar gedaan. Één argument voor is dat het economische gezien beter is, één argument tegen is dat een school dan net een bureaucratie is, weinig aandacht voor de individuele leerling en erg onpersoonlijk.

Als je gaat kijken naar de verschillende schooltypen is er ook wel wat over te zeggen. Dit geldt in het algemeen meer voor voortgezet onderwijs. Van der Ploeg beschrijft een dat Pellerin heeft onderzocht in hoeverre de eerder beschreven opvoedingsdimensies typerend zijn voor scholen (Van der Ploeg, 2009, p. 65-66). Uit dit onderzoek kwamen twee basisdimensies:

- Responsiveness = de mate waarin de school betrokken is bij de leerlingen, hun steun geeft en reageert op hun vragen.
- Demandingness = de mate waarin bepaalde eisen worden gesteld, leerlingen worden uitgedaagd en gestimuleerd om schoolprestaties te leveren.

Daaruit kun je vier verschillende schooltypen afleiden. Zie dit in figuur 10.[10]

Eisen stellen

Steun geven		**Veel**	**Weinig**
	Veel	Autoritatieve school	Permissieve school
	Weinig	Autoritaire school	Indiferente school

Een autoritatieve school geeft veel steun aan de leerlingen, maar stellen tegelijkertijd ook eisen. Uit onderzoek blijkt dat deze scholen de beste schoolresultaten hebben en weinig uitval.

[10] Van der Ploeg, 2009, p. 65

Een autoritaire school stelt veel eisen, controleert en stelt strenge discipline. Er wordt veel met straffen gewerkt. Betrokkenheid op de leerlingen ontbreekt.

Een indifferente school toont weinig belangstelling voor individuele leerlingen. En stellen ook weinig eisen, er wordt veel op zijn beloop gelaten. Leerlingen kennen dan ook geen discipline.

Een permissieve school stelt erg weinig eisen, maar zijn wel betrokken bij de leerlingen. Deze scholen scoren vaak gemiddeld. Autoritaire en indifferente scholen veroorzaken het meeste probleemgedrag. De risicofactoren worden namelijk vergroot.

Klasklimaat
Het is van groot belang dat het klasklimaat in een klas goed is. De leerlingen moeten zich veilig voelen. Van der Ploeg (2009, p. 67) beschrijft dat er drie dimensies zijn die kenmerkend zijn voor het klasklimaat.

- Relationele dimensie: de leerlingen voelen zich betrokken bij de klas, goede relatie met medeleerlingen
- Persoonlijkheidsdimensie: Leerlingen kunnen zich als persoon manifesteren.
- Organisatorische dimensie: duidelijke regels in de klas, heldere structuur en overzichtelijke aanpak.

Als deze bovenstaande kenmerken negatief zijn, krijg je een negatief klasklimaat. In een negatief klasklimaat neemt probleem gedrag sneller toe, waaronder ook agressie. Maar je kunt het ook andersom bekijken, hoe meer agressieve leerlingen in een klas, hoe negatiever het klasklimaat zal zijn. Er zit dus een wisselwerking tussen. Als kinderen zich niet veilig voelen door bijvoorbeeld één leerling die vaak heel agressief reageert is dat schadelijk voor het klasklimaat.

Afgewezen door klasgenoten
In bijna alle klassen komt het wel voor dat er een paar kinderen zijn die niet helemaal bij de groep horen. Maar het kan ook ergere vormen aannemen, één kind uit de groep wordt echt afgewezen door de rest van de klas. Dat kind zal dan slechter presteren en zo steeds meer in de problemen komen.

In de afgelopen jaren is er veel onderzoek gedaan naar de vraag welke kinderen en jongeren door hun klasgenoten worden afgewezen. Wetenschappers Newcomb, Bukowski en Pattee hebben in een uitvoerig onderzoek onderzocht welke eigenschappen aan afgewezen kinderen worden toegeschreven. Van der Ploeg geeft hier een korte samenvatting van (Van der Ploeg, 2009, p. 68). Ze kwamen tot de volgende conclusie: Kinderen die agressief, teruggetrokken of niet-sociaal zijn of een mengvorm hebben van al deze gedragingen worden vaker afgewezen.

Als we dan ons speciaal richten tot de agressieve kinderen zie je de volgende kenmerken in een klas, waardoor ze worden afgewezen:

- Storende agressie: Agressief gedrag waarbij geen rekening wordt gehouden met de regels en normen, gedrag wat anderen stoort.
- Fysieke agressie: Vijandig, overheersend gedrag, veel fysiek gedrag zoals duwen, slaan, schoppen en vechten.
- Negatieve agressie: Gedrag waarbij negatieve emoties worden geuit, dit wordt verbaal afgereageerd.

Het afwijzen van een klasgenoot gebeurt niet in één minuut, dit is een proces. Eerst zijn er een paar kinderen die een kind afwijzen, later wordt dit een steeds grotere groep. Een afwijzing van de hele klas is voor een kind een groot probleem, hierdoor kan het van school wegblijven of heel slecht scoren op de leertaken.

Kinderopvang
Net hebben we al gekeken wat voor invloed de school kan hebben op het agressieve gedrag van kinderen. Een ander interessant punt is de kinderopvang. De laatste jaren worden kinderen al van jongs af aan naar de kinderopvang gestuurd, zodat beide ouders kunnen werken. De vraag is of het wel gezond is voor de sociaal-emotionele ontwikkeling dat een kind voor het vierde levensjaar al naar de kinderopvang gaat. Voorstanders van de kinderopvang zeggen dat het goed is voor een kind, om zo vroeg mogelijk al sociale vaardigheden te leren. Tegenstanders zeggen juist dat het schadelijk is, kinderen krijgen hechtingsproblemen en hebben grotere kans om zich opstandig of agressief te gaan gedragen.

Als je kijkt naar de invloed van kinderopvang op de jonge kinderen kun je een onderscheid maken tussen de kwaliteit en de kwantiteit van de kinderopvang. Deze kenmerken worden in figuur 11 beschreven.

Figuur 11[11]

Kwantitatieve aspecten:
- De leeftijd waarop het kind naar de crèche gaat
- De tijd die het daar doorbrengt
- Het aantal jaren dat het naar de kinderopvang gaat

Kwalitatieve aspecten:
- De groepsgrootte
- De leidster -kind ratio
- De opleiding van de leidster
- De aard van de relatie tussen kind en leidster

Uit de onderzoeken bleek het volgende, hierbij is rekening gehouden met bovenstaande aspecten:

- Kinderen die op jonge leeftijd naar de kinderopvang gaan, hier veel tijd doorbrengen per week, dit meerdere jaren achter elkaar doen, gedragen zich agressiever en hebben ook op latere leeftijd meer met agressie te maken.
- Kinderen die niet op jonge leeftijd naar de kinderopvang gaan, er niet langdurig verblijven ondervinden duidelijke positieve effecten op hun sociale gedrag.

Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we twee modellen nader bekeken, namelijk het sociaal interactionele fasemodel en het model van Loeder en Hay. Deze twee modellen verklaren ieder vanuit een andere invalshoek agressie. Maar als je deze twee modellen goed bekijkt komt het uiteindelijk wel op hetzelfde neer. De omstandigheden waaronder een kind leeft spelen een grote rol. Het crisismodel is weer een ander model. Dit model beschrijft hoe het een agressieve aanval ontstaan, in verschillende fasen wordt dit toegelicht.

[11] Van der Ploeg, 2009, p. 70

Er is beschreven dat er verschillende specifieke risicofactoren zijn met betrekking tot het ontstaan van agressie. Hierbij denken we dan aan de soort opvoeding, belangrijkste kenmerken voor een goede, effectieve opvoeding is autoritatief, controleren en ondersteunen. Niet alleen de opvoeding is van belang, ook de gezinssamenstelling speelt een rol. Kinderen groeien allemaal op onder verschillende omstandigheden. Werkeloosheid en echtscheiding zijn de grootste risicofactoren als kinderen dat meemaken in een gezin met betrekking tot het ontwikkelen van agressief gedrag. Naast deze factoren speelt school ook een grote rol. Wat voor soort school is het, worden er eisen gesteld of leerlingen gewoon los gelaten. Maar ook het klasklimaat, is dit positief? Wordt een leerling geaccepteerd of afgewezen? Al deze factoren kunnen meespelen in het ontstaan van agressie.

In het volgende hoofdstuk willen we ingaan op verschillende verklaringen van agressie. Zijn er verschillende theorieën om agressie te verklaren? Uit welke verschillende invalshoeken kun je agressie bekijken? En hoe zit het met een kind wat bijvoorbeeld ADHD heeft? Heeft dit kind meer kans op agressie? In komend hoofdstuk gaan we op deze vragen nader in.

4. Verschillende verklaringen over agressief gedrag

Bij kinderen die last hebben van agressieve buien kunnen er allerlei oorzaken zijn, waardoor kinderen op een bepaalde manier gaan reageren. Sommige kinderen reageren hun boosheid af op iemand anders, omdat ze thuis vaak vervelende situaties meemaken. In het vorige hoofdstuk zagen we al dat er veel risicofactoren zijn om agressie te ontwikkelen. Het heeft altijd te maken met kindfactoren, maar ook omgevingsfactoren. In dit hoofdstuk willen we een aantal mogelijke oorzaken bespreken en uitleggen.

4.1 Verschillende theorieën om agressie te verklaren

Er bestaan verschillende theorieën om agressie te verklaren. Van der Ploeg (2009) beschrijft deze in zijn boek. Lange tijd is er alleen veel nadruk gelegd op de sociale omstandigheden van agressie. Maar nu is er ook plaats gemaakt voor de biologische factoren van agressie. Hieronder worden de verschillende theorieën, zowel psycho –sociaal als biologische theorieën beschreven.

Psycho-sociale theorieën (Van der Ploeg, 2009, p. 37- 40)

- De frustratie agressietheorie:
  Aanhangers van deze theorie benadrukken vooral dat agressie een gevolg is van frustratie. Als een kind een opdracht heeft, maar gedwarsboomd wordt door andere kinderen, roept dit bij het kind eerst frustratie op. Deze frustratie kan leiden tot agressie. Kinderen worden bewust tegengehouden om hun doel te bereiken. De theorie stelt dan ook vast dat de agressie van het kind zich zal richten op de tegenhouder van het bereiken van het doel. De laatste jaren is deze theorie bijgesteld. Frustratie kan ook optreden als kinderen lange tijd van hun ouders geen waardering krijgen. Deze frustratie hoopt zich op en ontlaadt zich een keer in een agressieve bui.

- De sociale leertheorie:
  In deze theorie staat centraal dat agressief gedrag aangeleerd is. Dit begint al tijdens de opvoeding. Kinderen hebben hun ouders als voorbeeld, zijn zijn een rolmodel. Voeden ouders op een agressieve manier op, gaan kinderen dit gedrag kopiëren. Normaal gezien zullen ouders sociaal aanvaardbaar gedrag vertonen. Maar als ouders het voorbeeld geven door problemen op te lossen met agressie, leren kinderen dat dit de enige mogelijkheid is.

- De sociaal-cognitieve theorie:
  Deze theorie legt een verband tussen gedrag en cognitie. Dit houdt in dat het gedrag van een kind wordt beschouwd als de resultante van een cognitief verwerkingsproces. Dit proces heeft verschillende stappen: waarnemen van relevante informatie, opnemen en opslaan van binnenkomende informatie, interpreteren van de informatie, nemen van beslissingen en uitvoeren van gemaakte besluiten. Wat hiermee wordt gezegd is dat agressief gedrag voortvloeit uit niet werkende informatieverwerkingsprocessen. Kinderen pikken de informatie onjuist op met als gevolg dat er verkeerde keuzes worden gemaakt. Dit kan weer leiden tot botsingen en met als uiteindelijk gevolg agressief gedrag. Volgens deze theorie leren kinderen dat ze door andere ook agressief zullen worden behandeld, dit omdat ze dit als voorbeeld krijgen van hun ouders.

- De sociaal-ecologische theorie:
  De kern van deze theorie is dat gedrag tot stand komt op basis van een wisselwerking tussen aan de ene kant een persoon en aan de andere kant de omgeving. De omgeving wordt ook wel het sociaal-ecologische systeem genoemd. Dit systeem bestaat uit het microsysteem (gezin, familie, vrienden), het mesosysteem (school, vrijetijdsverenigingen), het exosysteem (werk, buurt, sociale netwerk van de ouders) en het macrosysteem (sociale klasse, kerk, politieke partij). Elk kind bevindt zich in zo'n systeem, maar dit is voor elk kind anders. Gedrag komt tot stand door interacties met de omgeving. In deze theorie treden problemen op als een kind niet langer in harmonie met de omgeving leeft. Dit kunnen gedragsproblemen zijn, waaronder agressie. Deze agressie wordt veroorzaakt door bijvoorbeeld een autoritaire school, slechte behuizing, agressieve vrienden enz.

De biologische invalshoek (Van der Ploeg, 2009, p. 40-43)

- De drift- of instinct theorie:
  Deze theorie stelt dat agressie in principe een aangeboren drift is. Agressie wordt hier gezien als een constante energie producerende kracht, deze kracht moet van tijd tot tijd worden ontladen. Door het ontladen van deze energie zal het kind zich beter voelen. Maar omdat agressie in deze maatschappij niet wordt toegestaan, zal deze energie verdubbelen als het niet wordt geuit. Het kind zal dan andere objecten kiezen om zijn/haar agressie op te richten. In het verlengde van deze theorie ligt dat kinderen met een bepaald temperament worden geboren. Het merendeel van de kinderen komt met een gewoon temperament ter wereld. Kinderen met een sterk temperament hebben meer moeite om zich te beheersen en lopen daarom het risico om zich agressief te gaan gedragen.

- De neurobiologische invalshoek:
  Als bij kinderen de frontale cortex (voorste gebieden in de hersenen) niet goed functioneert, door minder goede doorbloeding en een laag activiteitsniveau kan dit een oorzaak zijn van ernstig agressief gedrag. Door het lage activiteitsniveau, worden signalen minder goed doorgegeven aan het limbisch-systeem. Dit limbisch-systeem is een groep structuren in de hersenen die de emoties beheersen. Naast emotie worden ook motivatie, genot en emotioneel geheugen in dat gebied gereguleerd.[12] Kinderen met een laag activiteitsniveau in de frontale gebieden van de hersenen ervaren de gevoelens dus minder. Er zijn sterkere prikkels voor nodig om bepaalde emoties te ervaren. (Jeninga, 2000)

  Een gevolg van dat de hersenen van een kind niet goed functioneren kan leiden tot de volgende moeilijkheden op verschillende gebieden: (Jeninga, 2000, p. 19)

  - Gedragsniveau: kinderen nemen vaker risico's , overtreden vaak regels en hebben agressieve uitbarstingen
  - Persoonlijkheidsniveau: impulsiviteit, verlies van zelfcontrole, gebrek aan tact, onvermogen om zich aan te passen.
  - Cognitief niveau: gebrekkige concentratie, afleidbaarheid
  - Sociaal niveau: onvoldoende ontwikkelde probleemoplossing-vaardigheden

  Naast deze biologische afwijking aan de hersenen kunnen er ook nog andere biologische factoren zijn. Zoals het op jonge leeftijd mishandeld worden met als

[12] www.wikipedia.nl – limbisch system – geraadpleegd op 5 december 2011

gevolg een hersenbeschadiging, maar het kunnen ook complicaties zijn bij de bevalling.

4.2 ADHD, ODD en CD

Naast de eerder beschreven mogelijke verklaringen zijn er ook stoornissen waar agressie bij kan optreden. Dit zijn namelijk ADHD, ODD en CD.

Attention Deficit-Hyperactivity Disorder (ADHD)
ADHD kent drie aandachtsgebieden: (Delfos, 2007)

- Aandachtstekort
- Hyperactiviteit
- Impulsiviteit

De meeste kinderen hebben te maken met een combinatie van deze drie gebieden. Deze kinderen zijn vaak extreem druk, chaotisch, impulsief en kunnen zich slecht concentreren. Een kind met ADHD komt geregeld in conflict met zijn/haar omgeving door hyperactiviteit of impulsiviteit. Voor ouders kan dit zeer frustrerend zijn en het idee krijgen dat hun kind nooit luistert. In hun impulsiviteit reageren deze kinderen vaak. Hierdoor kan het ook voorkomen dat ze zich agressief gedragen, ze reageren hun boosheid af. Als een kind veel prikkelingen opvangt moet het zich afreageren. Veel kinderen reageren dit met agressie af.

Oppositioneel opstandige gedragsstoornis (ODD)[13]
ODD is een gedragsstoornis waarbij negatief, opstandig, vijandig en ongehoorzaam gedrag kenmerkend voor is. Dit gedrag is meestal gericht tegen de ouders of andere volwassenen. Hier kan je al leerkracht dus ook te maken mee hebben in de klas. Kinderen met ODD tonen de volgende symptomen: (Jeninga, 2004)

- Agressieve symptomen: opzet toebrengen van schade aan een persoon of voorwerp. Hierbij kan het gaan fysieke, verbale of relationele agressie.
- Oppositionele symptomen: Veel verzet tonen tegen de wil van volwassenen. Weigert om te doen wat er wordt gevraagd, wordt driftig
- Niet specifieke symptomen: Impulsief, overbeweeglijk of depressief gedrag.

Antisociale gedragsstoornis (CD)[14]
Kinderen met een antisociale gedragsstoornis (CD) laten naast boven genoemde factoren nog een symptoom zien:

- Met hun gedrag overtreden ze fundamentele rechten van andere of voor de leeftijd geldende maatschappelijke normen of regels. (liegen, vechten, vernielen van andermans eigendommen)

Bij kinderen met ODD of CD is agressie een hoofdkenmerk. Bij veel stoornissen is agressie juist een uitingsvorm. Dit zegt wat over de heftigheid van ODD en CD.

De antisociale gedragsstoornis (CD) is een ernstige variant van oppositionele opstandige gedragsstoornis (ODD).Wordt bij een kind de diagnose ODD gesteld, kan het niet samenkomen met CD.

Bij ODD en CD zijn geen precieze oorzaken voor agressief gedrag aan te wijzen. Wel heeft het in de meeste gevallen te maken met een aantal risicofactoren, zoals uit wat voor omgeving kinderen komen, wat voor voorbeeld ze krijgen van hun ouders, soort opvoeding,

[13] ODD staat voor Oppositional Defiant Disorder
[14] CD staat voor Conduct Disorder

heftige gebeurtenissen die ze hebben meegemaakt. Naast deze omgevingsfactoren spelen ook kindfactoren een rol; zoals een opvliegend temperament. Een opvliegend temperament kenmerkt weinig angst, verbaal erg zwak, minder goed kunnen inleven in anderen. Naast deze factoren speelt erfelijkheid mogelijk ook een rol. Deze kindfactoren en omgevingsfactoren vergroot de kans op ODD of CD bij een kind.

Comorbiditeit
Wat is comorbiditeit? Een kind heeft al een stoornis. Door deze stoornis heeft hij grote kans nog een stoornis te hebben. Zo zie je vaak dat bij kinderen met ODD of CD ADHD gepaard gaat of een kind met CD heeft ook nog een angststoornis.

4.3 Andere mogelijke oorzaken

Onstabiele gezinnen
Bovenstaande factoren komen veel tot uiting bij kinderen die opgroeien in een onstabiel gezin. Gezinnen zijn voor kinderen erg belangrijk. In multiproblemgezinnen wordt vaak veel geslagen. Waarom slaan ouders bijvoorbeeld? Ze zijn verbaal zwak, maar uiten toch hun emoties. Ze slaan eigenlijk hun frustraties weg. Kinderen in deze gezinnen zien dit als voorbeeld en denken dat dit de oplossing is voor hun problemen en worden zo later ook agressief. Dit hoeft natuurlijk niet bij elk kind te gebeuren. Maar de kans is er wel.[15]

Onstabiele gezinnen hebben een grote draaglast, ze moeten huisvesting betalen en andere zorgen. Daartegenover staat dat ze een laag draagvlak hebben. Weinig relaties die deze gezinnen kunnen helpen, maar ook zelf kunnen deze gezinnen weinig spanningen aan. Vaak veroorzaken deze gezinnen ook problemen, naast dat ze, ze zelf ook hebben. Bekend is dat ze een moraal hebben die niet deugt, waardoor weer agressie opgeroepen kan worden.[16]

Onvoldoende basisbehoeftenbevrediging
Vooral bij jonge kinderen is dit van belang, ze worden namelijk niet voorzien in hun basisbehoefte. Basisbehoefte dat een kind zich verzadigd, schoon en geborgen voelt. Deze kinderen laten op een fijne manier merken, vaak horen, dat ze iets willen. Dit doen ze door hard te huilen (Stein, 1996). Wordt aan deze behoeften niet voldaan kan later agressief gedrag volgen.

Spelen van agressieve videogames
De moderne media krijgen de laatste jaren steeds meer invloed op het agressieve gedrag van kinderen. Kinderen spelen veel meer videogames of kijken naar televisie programma's waar veel agressie in voorkomt. Veel van de computerspelletjes draaien om agressieve thema's. Door steeds te stimuleren om een level hoger te komen in je computerspel, krijg je steeds meer een kick om andere spelers omver te schieten. Geweld is in deze tijd heel gewoon geworden. De media zorgt ervoor dat agressie bijdraagt aan het dagelijks leven. Je ziet en hoort het elke dag. (De muynck & van der Zalm, 2006)

Onvoldoende sociale vaardigheden
Goede sociale vaardigheden zijn in het leven van een kind van groot belang. Kinderen met goede sociale vaardigheden zijn populair, daar tegenover staan kinderen met minder goede sociale vaardigheden, deze kinderen worden vaak verstoten uit de groep. Deze sociale problemen van kinderen leiden tot afhankelijkheid, teruggetrokken zijn en agressie. [17]

[15] College Hogeschoolbrede Minor: Relatie en Gezin, 10 oktober 2011 door Wim Dekker
[16] College Hogeschoolbrede Minor: Relatie en Gezin, 10 oktober 2011 door Wim Dekker
[17] www.opvoedadvies.nl/sociaalfobie.htm

Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we veel gezien over mogelijke verklaringen en mogelijke oorzaken. Verschillende theorieën zijn aan bod gekomen, de psycho- sociale theorieën. Elke theorie die hieronder valt verklaart agressie weer op een andere manier. Naast deze theorieën heb je ook een biologische invalshoek. Deze theorieën kijken voornamelijk naar de verklaringen in de hersenen. Naast deze verklaringen hebben we gekeken naar stoornissen waarbij agressie bij komt kijken. Namelijk ADHD, ODD en CD. In de basisschool kom je weinig met de laatste twee stoornissen in aanmerking, deze kinderen zitten meestal op Speciaal Basisonderwijs. En behalve bij stoornissen binnen de persoon hebben we ook gezien dat er nog andere mogelijke verklaringen zijn in de omgeving van het kind. Namelijk het opgroeien in een onstabiel gezin, te weinig voldoening aan basisbehoeften of te weinig sociale vaardigheden bezitten. Voor agressie bij kinderen zijn een hoop verklaringen te vinden.

In dit hoofdstuk hebben we ze allemaal op een rijtje gezet voor het overzicht. Dit betekent dat je bij elke agressief kind afzonderlijk deze verklaringen na moet gaan, hoe het komt dat het kind agressief is. Je kunt voor de kinderen namelijk niet allemaal dezelfde verklaring gebruiken. Hier komen we in het praktijkonderzoek uitgebreider op terug.

In het volgende hoofdstuk willen we dieper induiken op de sociale vaardigheden van een kind. In hoeverre zijn deze vaardigheden van groot belang in het leven van een kind? Kan dat het agressieve gedrag van een kind verminderen door het aanbieden van sociale vaardigheden?

5.Wat zijn sociale vaardigheden?

In verschillende boeken is beschreven wat het belang van 'sociale vaardigheden' is bij agressieve kinderen. Vaak missen agressieve kinderen sociale vaardigheden. In dit hoofdstuk willen we beschrijven wat sociale vaardigheden zijn, maar ook welk verschil er zijn in sociale vaardigheden. Kun je elk agressief kind dezelfde sociale vaardigheden aanleren of moet daar onderscheidt tussen zijn?

5.1 Sociale vaardigheden

Al eerder is geschreven over de sociaal-emotionele ontwikkeling. Daar hebben we gezien dat kinderen vanaf jonge leeftijd al contact gaan maken met andere mensen. Dit kan op verschillende manieren zijn, zowel positief als negatief. Door te lachen, brabbelen of door te huilen en krijsen. In de eerste paar weken gaat een baby lachen naar zijn vader of moeder. Als dit positief wordt bevestigd gaat het kind dit vaker herhalen. Zo ontstaan langzaam de eerste sociale vaardigheden. [18]

In de eerste levensjaren maakt een kind een enorme ontwikkeling door op sociaal gebied. Als kinderen 4/5 jaar oud zijn, zijn ze in staat om goed contact te maken met andere mensen. Niet bij alle kinderen gaat dit even vanzelfsprekend. Dit betekent dat deze kinderen opgroeien in een omgeving waar weinig andere kinderen zijn, het kind heeft dus gewoon nog weinig ervaring met andere kinderen. Hierdoor kunnen sociale problemen ontstaan. Dit bespreken we in één van de volgende paragrafen.

Er zijn twee kenmerkende aspecten voor de ontwikkeling:

- Een innerlijk aspect: de sociale-cognitieve ontwikkeling: denken, interpreteren, oordelen
- Een uiterlijk aspect: De ontwikkeling van de sociale vaardigheden: het gedrag dat we kunnen zien.

Belangrijkste sociale vaardigheden
Op dit laatste punt, het uiterlijke aspect, willen we het nu vooral over hebben. Sociale vaardigheden hebben we allemaal nodig in omgang met elkaar. Sociale vaardigheden is het gedrag wat we kunnen zien. We kunnen zien of een ander hulp nodig heeft of we kunnen een ander troost bieden. Op internet kun je verschillende lijsten vinden met de belangrijkste sociale vaardigheden. Veel van deze lijsten komen overeen. Uit het boek *'Elementaire sociale vaardigheden'* worden de volgende onderdelen beschreven als belangrijke sociale vaardigheden (Van der Meer e.a., 2008, p. 5-6):

- Waarnemen en interpreteren
- Non-verbaalgedrag
- Luisteren
- Meningen
- Omgaan met gevoelens
- Feedback
- Assertief reageren

Sociale vaardigheden moeten kinderen leren. Sociale vaardigheden zijn heel belangrijk in het leven. Ze helpen het kind om op een juiste wijze om te gaan met de situatie. Als het kind moeite heeft met de sociale vaardigheden kunnen er gevoelens van angst of depressie ontstaan. Hoe verder kinderen komen in hun ontwikkelingsproces hoe beter ze de sociale

[18] www.opvoedadvies.nl /sociaalfobie.htm

vaardigheden beheersen. Je kunt verwachten van kinderen die net op school komen dat ze nog zwakke sociale vaardigheden hebben. Ze moeten bijvoorbeeld nog leren samen spelen.

Hoe kun je deze sociale vaardigheden zien in het reguliere basisonderwijs?

- Waarnemen en interpreteren: Kinderen communiceren met elkaar, dit kan zijn door te praten maar ook door samen te spelen. Hierbij nemen kinderen ook waar, wat doet een ander kind? Waarmee speelt het kind? Belangrijk is het goed interpreteren van gedrag van anderen. Voor kleuters is dit nog erg moeilijk. Hoe ouder de kinderen worden, hoe beter dit zal gaan. (Van der Meer, 2008, p. 14)
- Non-verbaalgedrag: Non-verbaal gedrag zie je aan iemand, je ziet wanneer iemand naar jouw verhaal luistert of niet. Van groot belang is om rekening te houden met non-verbaal gedrag van iemand. Hoe is dit voor kinderen? Kinderen moeten leren kijken naar elkaars lichaamstaal. Wat zegt de ander? Wil de ander iets duidelijk maken? (Van der Meer, 2008, p. 29 - 32)
- Luisteren: Goed luisteren betekent dat je je richt op degene die jou wat wil vertellen. Het vraagt om een actieve inzet, je moet laten zien dat je geïnteresseerd bent. Door goed te luisteren voorkom je misverstanden. Kinderen moeten goed leren luisteren. De leerkracht in de klas geeft vaak genoeg een opdracht. Van belang is om deze opdracht goed te horen zodat je weet wat je moet doen. (Van der Meer, 2008, p. 47- 48)
- Meningen: Iedereen heeft een mening over onderwerpen. Als kind hoor je te beginnen met het ontwikkelen van een mening en deze ook te durven delen aan anderen.
- Omgaan met gevoelens: Gevoelens zijn er in allerlei soorten en maten. Het is belangrijk om deze te leren herkennen. In eerste instantie bij jezelf, wat voel je en waarom voel je je zo. Een volgende stap is het inleven in gevoelens van anderen. Hoe komt het dat hij/zij zich zo voelt?
- Feedback: In het leven krijg je veel te maken met feedback. Feedback krijg je van je je juf al over het werkje wat je hebt gemaakt. Het is van belang om hier goed mee om te kunnen gaan. Feedback is niet negatief, maar het wil je verder helpen ontwikkelen.
- Assertief reageren: Voor kinderen is het soms lastig om voor zichzelf op te komen. Toch wordt dat wel van ze gevraagd. Het is de bedoeling dat kinderen niet over zich heen laten lopen door andere kinderen. Daarom is deze sociale vaardigheid van belang.

Agressie en sociale vaardigheden
Wat hebben sociale vaardigheden nu met agressief gedrag te maken? Vaak krijgen we te horen dat kinderen met agressieve buien duidelijk sociale vaardigheden missen. Waarom wordt dit zo vaak door mensen gezegd? Ergens schuilt er een kern van waarheid in deze uitspraak. Kinderen tonen vaak een tekort aan sociale vaardigheden. Ze lossen hun problemen op door er maar met hun vuisten op los te slaan, in plaats van andere oplossingen. In het algemeen zijn deze kinderen sterk agressief geneigd. Gedrag wat andere kinderen ‘doen’ zien deze kinderen al snel als agressief. Ze kunnen niet adequaat reageren op de situatie. Daarnaast speelt het ook een rol dat deze kinderen zich erg moeilijk kunnen inleven in anderen (Jeninga, 2000, p. 16). Hun empatisch vermogen is erg zwak (Delfos, 2007, p 158-160).

5.2 Sociale problemen

Kinderen die goede sociale vaardigheden hebben, zijn populair in het leven. Daar tegenover staan de kinderen die moeite hebben met sociale vaardigheden. Deze kinderen worden vaak afgewezen door leeftijdsgenoten. Daarbij hebben ze moeite om zich aan te passen, ze hebben aanpassingsproblemen.

Kinderen die moeite hebben met sociale vaardigheden leven vaak in een vicieuze cirkel. Doordat ze moeite hebben met contact maken met andere kinderen, worden ze buitengesloten. Hierdoor doen ze geen ervaring op voor hun sociale vaardigheden waardoor ze nog meer achterop raken. Sociale problemen leiden vaak weer tot andere problemen, zoals een groeiende achterstand in schoolprestaties.[19]

Kinderen met sociale problemen kun je in twee groepen verdelen, namelijk de groep kinderen die zich terugtrekken. Deze kinderen vallen in de klas helemaal niet op, ze kunnen zichzelf soms onzichtbaar maken. Een kenmerk van deze groep kinderen is dat ze vaak erg schuw en passief zijn. Ze hobbelen met de rest mee zonder hun eigen mening te vertellen. De andere groep kinderen probeert contact te leggen, maar doet dit op de verkeerde manier. Ze zoeken voortdurend ruzie, schreeuwen, schoppen of slaan. Deze kinderen zijn niet populair en hebben vaak woede uitbarstingen. Een ander kenmerk van deze groep is dat deze kinderen vaak de rechten van anderen negeren. [20]

Je zou kunnen concluderen dat kinderen met agressieve buien in de laatste groep vallen. De beschrijving van deze groep komt goed overeen met het gedrag wat agressieve kinderen laten zien.

5.3 Sociale vaardigheden op school

Tegenwoordig worden op alle basisscholen gewerkt aan de sociaal- emotionele ontwikkeling. Het is belangrijk om kinderen te leren hoe ze moeten samenwerken, luisteren en voor zich zelf op te leren komen. Allemaal vaardigheden die kinderen nodig hebben om in onze maatschappij te kunnen functioneren.

Sociale vaardigheden - methode op school
Elke school is verplicht om te werken aan de sociaal-emotionele vaardigheden van kinderen. Er bestaan een veel methoden om dit te ontwikkelen. Je hoort steeds meer scholen die werken met de ‘Vreedzame School’. De Vreedzame School is een project waar je als hele school voor kiest. Kinderen werken hier hun hele basisschoolcarrière mee. De Vreedzame School wil kinderen opvoeden tot verantwoordelijke en actieve leden van de maatschappij, kinderen leren oog en oor te hebben voor anderen, zich verantwoordelijk te voelen voor het algemeen belang: Initiatiefrijk, zorgzaam en betrokken. [21]

Naast de Vreedzame School hoor je tegenwoordig ook steeds meer van Kanjerscholen. Een kanjerschool heeft meegedaan aan een training. In de klassen worden lessen gegeven. Kinderen worden kanjers.[22] Uitgangspunt van de kanjertraining zijn vier petjes. Deze vier petjes hebben een verschillende kleur en hebben een betekenis. Een witte pet betekent dat het gedrag van het kind rustig is. Het kind is rustig, schreeuwt niet, pest niet, kortom dit kind is te vertrouwen. Een zwarte pet betekent dat het gedrag van het kind erg brutaal is. Dit kind wil graag de baas zijn, intimideert veel, bedreigt andere kinderen. De rode pet betekent dat het gedrag van het kind clownesk gedrag is. Dit kind wil graag opvallen en

[19] www.opvoedadvies.nl/sociaalfobie.htm
[20] www.opvoedadvies.nl/sociaalfobie.htm
[21] www.devreedzameschool.net
[22] www.kanjertraining.nl

stelt zich uitdagend op. De gele pet betekent het gedrag van een kind wat onopvallend is. Dit kind is bang, verlegen en wil het liefst niet opvallen.[23]

Aan de hand van deze vier petten worden situaties besproken in de klas. De petten vormen het uitgangspunt. Voor het werken met deze Kanjertraining moeten alle leerkrachten die hiermee willen werken een opleiding volgen. Zo zijn de leerkrachten bevoegd om deze training te geven.

Naast bovenstaande voorbeelden zijn er nog meer methoden waar gewerkt mee kan worden op de basisschool om aan de sociaal-emotionele vaardigheden te werken. Enkele voorbeelden hiervan op een rijtje:

- Leefstijl
- Beter omgaan met jezelf en met de ander
- Jij en ik
- Pluk een roos

Sociale vaardigheidstrainingen
Op sommige scholen wordt er ook gewerkt met de Sociale Vaardigheden training. Deze training wordt vaak gegeven door een Remedial Teacher. Deze training wordt in een klein groepje gegeven. Kinderen met weinig sociale vaardigheden worden vaak 'uitgekozen' om deze training te volgen, om zo weerbaarder te worden. Voor sommige kinderen is deze training de uitvinding om beter in hun vel te zitten.

Als deze training niet op school wordt gegeven, zijn er door het hele land genoeg organisaties/praktijken die de Sociale Vaardigheidstraining aanbieden. Thema's die bij zulk soort trainingen aan bod komen zijn vaak: gepest worden, zelfvertrouwen, emoties, gesprekken voeren, nee zeggen en nog veel meer onderwerpen.

Samenvatting

Sociale vaardigheden zijn voor kinderen van groot belang. De belangrijkste sociale vaardigheden nog een keer op een rijtje: waarnemen en interpreteren, non-verbaalgedrag, luisteren, meningen, omgaan met gevoelens, feedback en assertief reageren. Als kinderen net op school komen zullen ze nog weinig sociale vaardigheden laten zien. Dit groeit in de jaren en in omgang met leeftijdsgenootjes.

Ook keken we naar sociale vaardigheden en agressie. Hoe komt dat nu? Kinderen met weinig sociale vaardigheden slaan er sneller op los. Ze missen vaardigheden om bijvoorbeeld een ruzie op te lossen. Hun enige overlevingskans is dan om te gaan schoppen en slaan. Hier moet dan aan gewerkt worden. Er zijn tegenwoordig veel praktijken die sociale vaardigheidstrainingen aanbieden voor kinderen. Zo leren ze om sociaal weerbaarder te worden. Ook wordt er de laatste jaren veel op school aan gewerkt. Elke school heeft een sociaal-emotionele methode. Om zo met de hele groep te werken aan deze vaardigheden.

Nu weten dat agressieve kinderen weinig sociale vaardigheden hebben. Hoe kunnen we hier als leerkracht mee om gaan? Moet een leerkracht bepaalde vaardigheden hebben om dit goed aan te kunnen? Of is dat iets natuurlijks wat elke leerkracht in zijn/haar bloed heeft? Dit willen we in het volgende hoofdstuk nader bekijken.

[23] http://www.hobbitstee.nl/index.php/Info/kanjertraining

6.Hoe ga je als leerkracht om met agressieve kinderen?

In het eerste gedeelte van dit onderzoek draait het vooral om het kind. Maar niet minder belangrijk is hoe een leerkracht met agressie moet omgaan. Daarnaast heb je natuurlijk ook de ouders van de kinderen. Maar voor dit onderzoek is dat niet relevant. In dit hoofdstuk geven we tips voor de leerkracht om met agressieve kinderen in de klas te werken.

6.1 Vaardigheden voor de leerkracht volgens Patterson

In hoofdstuk 3 hebben we een model van Patterson beschreven. Patterson heeft zich jaren verdiept in het ontwikkelingsverloop van kinderen/jongeren met anti-sociaal gedrag. In de vele onderzoeken die Patterson heeft uitgevoerd is hij erachter gekomen dat al deze kinderen/jongeren een en hetzelfde patroon vertoonden in hun ontwikkeling. Vanaf de kleutertijd tot aan de adolescentie is bij deze jongeren een gelijklopend verhaal aanwezig.

Hiervan uit gegaan ging beschrijft Taghon dat Patterson verder ging met onderzoeken. Hoe kwam het dat in het ene gezin kinderen een evenwichtige opvoeding kregen en in een ander gezin ouders hier niet in slaagden? Aan de hand van deze vraag heeft Patterson vijf vaardigheden ontdekt die nodig zijn om de ontwikkeling en opvoeding van een kind goed te laten verlopen. Hierbij zijn alle vaardigheden even belangrijk (Taghon, 2008).

Vaardigheden voor de leerkracht
Patterson heeft deze vijf vaardigheden niet alleen ontdekt voor in een gezinssituatie, maar juist ook daarbuiten. Waar mensen met kinderen/jongeren werken is het goed om over deze vijf vaardigheden te beschikken. Deze vijf vaardigheden willen we stap voor stap beschrijven (Taghon, 2008, p. 66-70)

- Ouderlijke betrokkenheid: Deze vaardigheid wordt gezien als een eerste bouwsteen. Wat houdt deze vaardigheid in? Elke leerkracht maakt wel eens mee dat hij/zij een moeilijke klas heeft. Het gaat om leerlingen die veel emoties teweeg brengen en daarnaast eindeloos veel energie vragen van de leerkracht. Door de steeds voortdurende negatieve aandacht van het kind lukt het als leerkracht niet meer om betrokkenheid en interesse te tonen. Van belang is om dit bespreekbaar te maken met andere teamleden. Zo kun je met elkaar verantwoordelijkheid opnemen voor deze kinderen. Deze kinderen hebben vaak veel behoefte aan ondersteuning, betrokkenheid en positieve stimulering. Door deze ouderlijke betrokkenheid tussen leerkrachten en leerlingen kun je dit in stand houden.

- Positieve bekrachtiging: Het positief benaderen van leerlingen lijkt bijna een vanzelfsprekend onderdeel van het leerkracht zijn. Toch kan dit met moeilijke leerlingen best lastig zijn. Je valt al snel in het negatieve. ‘Doe eens niet, luister nou eens’ enz. Zo kun je weinig aandacht hebben voor de zaken die wel goed lopen, omdat je alleen gefocust bent op het gedrag van het kind. Geef het kind eens een knipoog of een schouderklopje. Soms kost het veel moeite om iets positiefs te bedenken bij een kind. Toch hebben juist deze kinderen veel positieve feedback nodig. In eerste instantie zal het kind achterdochtig kunnen worden, altijd maar negatieve feedback en nu doe ik opeens iets goeds? Hierin moet een leerkracht echt volhouden.

- Probleemoplossende vaardigheden: Leerlingen met gedragsmoeilijkheden hebben vaak moeite met het oplossen van ruzies of problemen. De kinderen hebben te weinig middelen om een conflict op te lossen. Als ze een probleem aanpakken gaat

dit vaak op een verkeerde manier, door het ontbreken van voldoende vaardigheden. Dit kan soms juist tot nog meer botsingen leiden. Als leerkracht kun je leerlingen een kans geven om mee te denken over te maken afspraken. Leerlingen hebben het idee dat ze wat hebben kunnen doen. De leerkracht bemiddelt hierin, samen zoeken ze een goede weg.

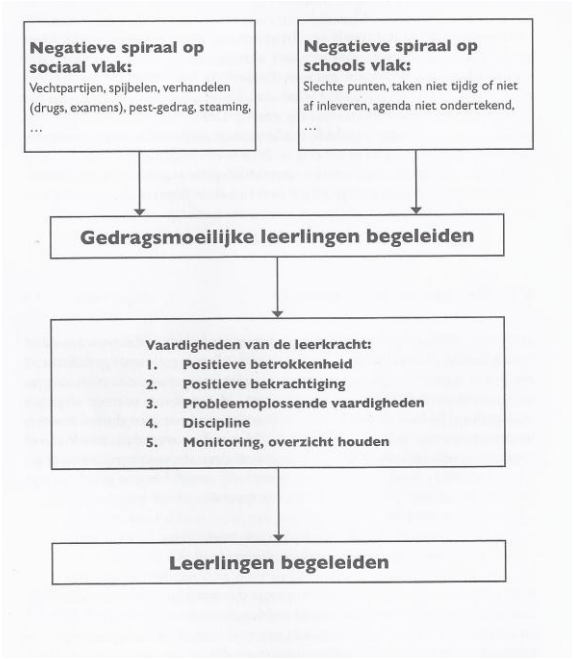
- Discipline: Binnen het onderwijs is discipline een belangrijk item. Kinderen moeten leren omgaan met de begrenzing en de regels van de school. Het is noodzakelijk om als leerkracht van een klas samen met de kinderen de regels en afspraken te bespreken, samen te evalueren. Hierbij kun je als leerkracht benoemen wat er heel goed gaat en wat minder goed. Door open te communiceren met de klas zijn vooral moeilijke leerlingen beter te bereiken. Deze leerlingen hebben het nodig om duidelijk een gemotiveerd antwoord te krijgen op de waarom vraag.

- Monitoring: Voeling krijgen met leerlingen en op een goede manier een relatie opbouwen met de leerlingen is van belang. Dit kun je als leerkracht doen door interesse te tonen in wat ze bijvoorbeeld na schooltijd doen. Leerlingen zullen zich dan ook meer gewaardeerd voelen. Hierdoor zal het schoolklimaat beter van worden. Om dit te doen bij 'moeilijke' leerlingen kan een enorme opgave zijn. Toch is het ook bij deze kinderen van groot belang. Anders ontstaat er een kloof tussen de leerkracht en de leerling.

Voor leerkrachten zijn deze vaardigheden van groot belang. Niet alleen als je moeilijke leerlingen in een klas hebt. Want deze vaardigheden zijn in elke klas toe te passen. De ene vaardigheid zal makkelijker gaan, de andere vaardigheid zal meer moeite kosten.

In onderstaand figuur kun je deze 'bouwstenen' nog een keer terug zien. Met hierbij als beginpunt moeilijke kinderen, zowel sociaal gebied als schools vlak. Door het inzetten van deze leerkrachtvaardigheden kun je het begeleiden van een moeilijke leerling gemakkelijker maken. Toch zal dit niet voor alle leerlingen gelden.

Figuur 12 [24]

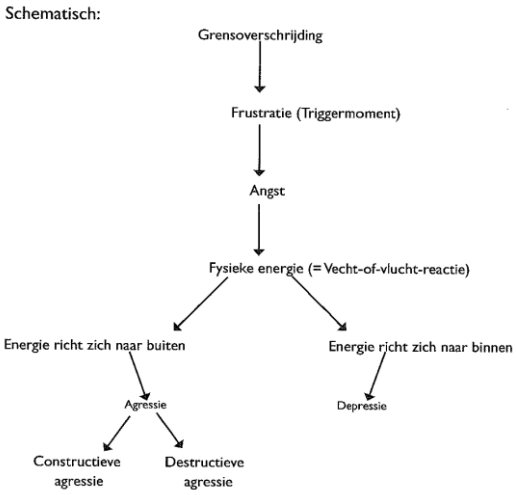
[24] Taghon, 2008, p. 71

Afspraken maken in de klas is erg belangrijk voor je klassenmanagement. Als je een agressief kind in de klas hebt is het van groot belang om duidelijk afspraken te maken met dit kind. Welke afspraken zijn hiervoor geschikt? Hoe kun je dit als leerkracht aanpakken? Op deze vragen willen we in de hoofdstuk antwoord geven.

6.2 Het belang van afspraken maken met agressieve kinderen

Waarom is het zo belangrijk om afspraken met deze kinderen te maken? Agressie is heel onvoorspelbaar. Bij het ene kind is er maar één frustratie nodig om te ontploffen, bij een ander kind kunnen dat er al vijf zijn, voordat het escaleert. Elk kind heeft een eigen frustratietolerantie.

In figuur 13 kun je zien hoe het werk. Het begint vaak met een grensoverschrijding. Met grensoverschrijding wordt hiermee bedoeld? Met grensoverschrijding wordt bedoeld dat de grens wordt overschreden. Op dat moment ontstaat er frustratie. Dit is een triggermoment. Dat is het moment waarop kinderen gaan reageren op frustraties (Taghon, 2008, p. 28). Na dit triggermoment ontstaat er nog meer frustratie, maar niet alleen frustratie, maar ook angst. Deze angst wordt fysieke agressie. Deze agressie kan zich naar binnen of naar buiten richten. Zoals je kunt zien in het schema hiernaast.

Figuur 13[25]

Bij agressieve kinderen moeten de frustratiemoment of ook wel triggermomenten zoveel mogelijk vermeden worden. Hoe kun je daar als leerkracht aan meewerken? Van belang is om voor ogen te houden dat een kind die niet met opzet doet.

Voor een kind is dit een reactie op gedrag. Wij, als leerkrachten, ervaren het als abnormaal gedrag. Het is niet goed als een kind zo reageert op een triggermoment. Daarom is het goed om als leerkracht in gesprek te gaan met dit kind. In iedere klas worden aan het begin van het schooljaar de regels van de klas nog een keer besproken. Dit kan worden opgehangen in een klas.

Uit de literatuur blijkt dat afspraken en regels één van de triggers zijn waar kinderen met agressie op zouden kunnen reageren (Taghon, 2008, p 72). Niet alle kinderen zien het belang van regels. Weten ze wel waarvoor regels zijn opgesteld? Regels zorgen voor structuur in de groep en moeten zorgen voor duidelijkheid en houvast. Met regels worden ook grenzen van gedrag aan gegeven in een klas.

Zonder regels wordt het onderwijs een chaos. Afspraken dienen het leven enige regelmaat te geven. Maar te veel regels zijn voor agressieve kinderen een groot probleem. Ze zien door de bomen het bos niet meer. Het lijkt alsof ze niks meer mogen doen. De hoeveelheid regels maakt hun agressief. Ze snappen niet waarom deze zijn opgesteld. En zo ontstaat er een triggermoment. Daarom is het belangrijk om een selectie van regels te maken. De belangrijkste regels die er toe doen in de klas. Regels die voor alle leerlingen duidelijk zijn. Dit voorkomt agressieve uitbarstingen van kinderen.

[25] Taghon, 2008, p. 30

Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we gezien dat Patterson vijf vaardigheden heeft voor een leerkracht die van belang zijn in het omgaan met een agressief kind. Hier de vaardigheden nog een keer op een rijtje: Ouderlijke betrokkenheid, positieve bekrachtiging, probleemoplossende vaardigheden, discipline en monitoring. Voor elke leerkracht zijn deze vaardigheden van belang. Houdt in gedachte dat je dit bij elk kind kunt toepassen. Door deze vaardigheden op goede momenten in te zetten zul je het gedrag van een agressief kind beter kunnen begeleiden.

We zagen dat afspraken in de klas voor ieder kind van belang is. Maar voor agressieve kinderen is dit nog belangrijker. Alle regels moeten zo duidelijk mogelijk zijn. Regels zijn voor kinderen één van de triggers waardoor kinderen ontploffen. Voor een kind ontstaat er frustratie, in zo'n moment -een triggermoment- is de kans groot dat het kind ontploft. Het is van belang om met de kinderen de regels op te stellen en deze regels ook langs te gaan om daarbij te vertellen waarom het van belang is dat deze regels er zijn. Zo zal een agressief kind dit beter snappen en zullen er minder triggermomenten rondom de regels ontstaan. Laat de regels vooral duidelijk zijn!!

7. Conclusie theorieonderzoek

Met deze hoofdstukken die hiervoor beschreven zijn is de basis gelegd voor het praktijkonderzoek. Nu rest ons alleen nog de vraag, wat uit deze theorie hebben we nodig om aan de slag te gaan tijdens het praktijkonderzoek. Een antwoord op deze vraag wordt hieronder weergegeven:

De verschillende vormen en soorten van agressie zijn hoofdstuk 1 beschreven. Het is van groot belang dat we hier aandacht aan besteden in het praktijkonderzoek. Waarom is het zo belangrijk? We hebben gezien dat je agressie in verschillende vormen en soorten kunt verdelen. Als leerkracht is het goed om te weten met welke soort en vorm je te maken hebt. Als je dat weet, geeft het een duidelijker beeld voor het handelen of de behandeling van het kind.

Naast de verschillende vormen en soorten van agressie is het belangrijk om de oorzaken mee te nemen naar het praktijkonderzoek. Waarom is dit van belang? Zodra je weet wat de oorzaak van is van het agressieve gedrag kun je die gaan aanpakken. Kijk je hier over heen, blijf je in een cirkel rond draaien.

Als laatste is het hoofdstuk over sociale vaardigheden belangrijk. Kinderen hebben sociale vaardigheden nodig. Er is wel degelijk een link tussen agressie en sociale vaardigheden. Hoe zien we dat in de praktijk? Met de theorie in ons achterhoofd kijken we naar de praktijk.

In hoofdstuk 10.2 kun je een methodeanalyse vinden. Deze analyse is zelf gemaakt. De onderdelen van de analyse komen allemaal uit het theorieonderzoek. Veel informatie van het theorieonderzoek is van belang in het praktijkonderzoek.

Kort samengevat de belangrijkste onderdelen voor het praktijkonderzoek:

- Vormen van agressie
- Soorten agressie
- Oorzaken van agressie
- Sociale vaardigheden

Al deze bovengenoemde punten zullen op hun beurt weer de basis vormen voor het praktijkonderzoek. Zonder deze ingrediënten als achtergrondinformatie geen praktijkonderzoek.

8. Opzet van praktijkonderzoek

Naast een theoriedeel over een onderwerp hoort ook een praktijkonderzoek bij onze opdracht. In dit hoofdstuk wordt het onderzoek uiteen gezet. Vanuit de theorie wordt de koppeling gemaakt naar de praktijk. Dit is niet in alle gevallen makkelijk. Toch proberen we het zo helder mogelijk te doen.

8.1 Vraagstelling en doelstelling

De hoofdvraag van dit afstudeeronderzoek is als volgt: *'In hoeverre kun je door het trainen van sociaal-emotionele vaardigheden bij individuele leerlingen als leerkracht ervoor zorgen dat het agressieve gedrag van een kind geen belemmeringen veroorzaakt in zijn of haar cognitieve ontwikkeling?'*

Vanuit de theorie hebben we gekeken naar wat agressie precies is, welke vormen er zijn van agressie maar ook welke verschillende soorten agressie er zijn. Naast de verschillende vormen en soorten van agressie hebben we gekeken naar de oorzaken van agressie. Hierbij keken we ook naar de risicofactoren voor kinderen om agressie te ontwikkelen. Vanuit de literatuur hebben we een aantal theorieën beschreven die elk op hun eigen manier agressie verklaren. Als laatste is ook de aanpak van de leerkracht onder de loep genomen. Een leerkracht moet over een aantal leerkrachtvaardigheden beschikken, zoals probleemoplossende vaardigheden, ouderlijke betrokkenheid en nog een aantal meer. Ook hebben we gekeken hoe je een kind met agressief gedrag het beste kunt benaderen.

In eerste instantie zou ik mijn praktijkonderzoek richten op kinderen met agressief gedrag. Kinderen die hiermee gesignaleerd waren door leerkrachten zouden worden onderzocht. Hiermee zou een sociale vaardigheidsprogramma worden samengesteld. Helaas was er op de school weinig kinderen met agressie in ernstige vorm. Vele kinderen waren al geholpen door professionals waardoor het gedrag aanvaardbaar werd voor leerkrachten.

De gegevens uit het theoriedeel vormen de basis voor het praktijkonderzoek. In het praktijkonderzoek staat dezelfde hoofdvraag centraal als in het theorieonderzoek.

8.2 Onderzoeksdesign

Het theoriedeel is de basis voor dit praktijkonderzoek. In de theorie hebben we ontdekt wat agressie inhoudt. Maar ook hoe je hier als leerkracht het beste mee om kunt gaan. In dit praktijkonderzoek zal de nadruk meer liggen op de stappen die je onderneemt als leerkracht als je een kind met agressief gedrag in de klas hebt.

Dit praktijkonderzoek zal een beschrijvend onderzoek zijn. Het bestaat uit een case-study en een variabelenonderzoek.

Uitvoering van onderzoek
Om tot onderzoeksresultaten te komen is het volgende ondernomen:

- Afnemen van enquête
- Methode analyse
- Interviews met professionals

Met alle informatie van deze drie verschillende fasen van het praktijkonderzoek willen we komen tot een concreet stappenplan voor het regulier onderwijs. Het stappenplan zal bestaan uit stappen/richtlijnen waaraan leerkracht kunnen kijken hoe ze kinderen met agressief gedrag kunnen aanpakken.

Fase 1: Enquête
Het praktijkonderzoek begon met het afnemen van een enquête. Het doel van deze enquête is om inzicht te krijgen hoe leerkrachten denken over agressie, of ze het vaak tegenkomen in de klas en hoe ze er dan mee omgaan. De informatie van deze afgenomen enquêtes zijn van groot belang in het verdere onderzoek.

Fase 2: Analyseren van methoden
Het analyseren van verschillende methoden is gebeurd aan de hand van een zelf gemaakt analyse model. Dit model is tot stand gekomen aan de hand van theorie over kinderen met agressief gedrag. Er worden drie methoden geanalyseerd. Deze drie methoden zijn willekeurig uitgekozen. Ook deze informatie vormt een belangrijk deel voor het eindproduct; het stappenplan voor leerkrachten om om te gaan met kinderen met agressief gedrag. Deze analyse lijkt in eerste instantie een ongestructureerde analyse. Maar dit is niet waar. Deze analyse is een gestructureerde analyse. Dat wil zeggen dat het een analyse is aan de hand van vaststaande punten.

Fase 3: Interviewen van professionals
Het interviewen van professionals is een belangrijke fase in dit onderzoek. Uit deze interviews komt veel bruikbare informatie en tips. Deze tips/informatie worden verwerkt in het stappenplan. De interviews die worden afgenomen zijn semi-gestructureerd. Dat wil zeggen dat het een interview is aan de hand van open vragen of een lijst met topics. Van het praktijkonderzoek is dit het gedeelte wat een case-study is. Hier zijn vier tot zes interviews voor nodig. In dit onderzoek zijn er vijf interviews opgenomen.

De onderzoeksgroep
De onderzoeksgroep voor dit praktijkonderzoek is divers. Voor het analyseren van methoden is geen onderzoeksgroep nodig.

Voor het afnemen van de enquête onder leerkrachten zijn de volgende scholen benaderd:
- CNS De Brugge, Ede
- Gideonschool, Nieuwerkerk a/d IJssel
- SBO De Windroos, Veenendaal
- GBS De Wegwijzer, Zwijndrecht
- Elimschool, Nieuwerkerk a/d IJssel

Van deze vijf scholen, waar in totaal ongeveer 120 leerkrachten lesgeven hebben 26 leerkrachten de enquête ingevuld. 31% van de leerkrachten heeft de enquête ingevuld.

Het afnemen van de interviews zijn willekeurig professionals benaderd. Maar dan wel willekeurig in de zin van leerkrachten die ervaring hebben met het omgaan met kinderen met agressief gedrag als hulpverleners die werken met kinderen met agressief gedrag. Hierbij valt te denken aan een kinderpsycholoog of een psychomotorisch therapeut.

Betrouwbaarheid en validiteit
Met de validiteit van een onderzoek wil je antwoord geven op de volgende vraag: '*Meten we met dit onderzoeksinstrument wel wat we willen meten?*' Ons antwoord maakt dat duidelijk: Met de enquêtes en de semi-gestructureerde interviews meten we wat we willen meten. We willen namelijk te weten komen hoe leerkrachten omgaan met een kind met agressief gedrag en aan de andere kant hoe we het beste kunnen omgaan met deze kinderen. Dit komt naar voren in de interviews en enquêtes die zijn afgenomen. Met de methodeanalyse willen we meten in hoeverre agressie aan bod komt in de verschillende methoden. Ook dit is een onderdeel van het praktijkonderzoek.

Bij het maken van de vragen is gelet op de specifieke testbias: Zijn de vragen door bepaalde formuleringen of door bepaalde woorden moeilijker te beantwoorden? Naast de

testbias is ook gelet op de formulering van vragen, zodat we geen sociaal wenselijke antwoorden zouden krijgen. Om dit beide te checken hebben we iemand anders die niks tot weinig met dit onderwerp te maken heeft, gevraagd de vragen kritisch onder de loep te nemen. Dit verhoogd de face-validiteit.

Bij de betrouwbaarheid van een onderzoek gaat het erom dat als we het onderzoek later nog een keer herhalen dat we dan dezelfde antwoorden krijgen, bijvoorbeeld enkele weken later. In het geval van dit onderzoek is dit lastig. Er zijn geen onderzoeksgroepen waarbij leerlingen een test moeten invullen.

De betrouwbaarheid van dit onderzoek is vergroot door niet alleen informatie te winnen via een enquête. Maar juist ook door middel van interviews. Door en interviews af te nemen en enquêtes heb je twee invalshoeken waaruit je informatie en conclusies kunt trekken. Hierbij hebben we gebruik gemaakt van de methodetriangulatie. Het doel hiervan is door een combinatie te gebruiken is de kans groter dat de informatie die je binnenkrijgt ook daadwerkelijk kloppen.

9. Onderzoeksresultaten en analyse

In dit hoofdstuk zullen de uitwerkingen staan van het praktijkonderzoek. Als eerste zal worden ingegaan op de afgenomen enquête. Hierbij wordt steeds een analyse gegeven van de vraag. Na de enquête komt de methode analyse. In deze analyse wordt gekeken in hoeverre agressie aan bod komt in de methode. Als laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de interviews met professionals. Hier worden de hoofdpunten van de interviews weergegeven. In het volgende hoofdstuk komen al deze onderdelen samen in een stappenplan voor de basisschool in het omgaan met kinderen met agressief gedrag.

9.1 Afgenomen enquête en analyse

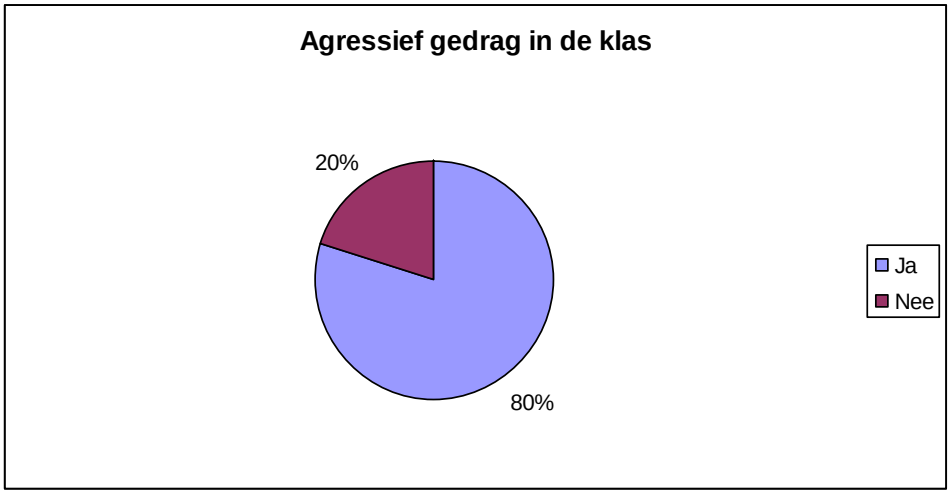
In de maanden maart en april is er een enquête uitgezet met als doel om te weten te komen hoe vaak agressie voorkomt in het basisonderwijs, hoe leerkrachten hiermee omgaan en wat voor hulp er wordt geboden. Een voorbeeld van de verzonden enquête zal in de bijlage 1 te vinden zijn.

De enquête is naar vijf scholen verstuurd. Helaas is er niet veel respons gekomen, maar 26 reacties. Dit zijn er wel net genoeg om deze mee te tellen voor het praktijkonderzoek. De vragen in de enquête waren open. Hieronder zal per vraag een analyse worden gegeven, niet alle vragen hebben relevante informatie gegeven. Daarnaast wordt de informatie gelabeld en later ingezet in het stappenplan.

Enquête
De eerste vragen waren op welke scholen de leerkrachten lesgeven en in welke groep. Omdat van elke school een aantal leerkrachten de enquête maar hebben ingevuld kunnen we geen conclusie trekken op welke school er meer agressie is dan op andere scholen.

Vraag 3: ‘Heeft u wel eens te maken gehad met een kind dat agressief gedrag vertoonde in de klas?

N.B. Alle leerkrachten kunnen bij agressief gedrag weer een andere voorstelling hebben. Daarom heb ik bij het versturen van de mail met uitleg een afbakening van het begrip gegeven. Daarbij zijn de leerkrachten gevraagd om de enquête in te vullen met die uitleg over het begrip agressie in hun achterhoofd. Een kopie van deze mail staat in bijlage 2.

Figuur 14

Van de 26 leerkrachten die de enquête heeft ingevuld heeft 80% wel eens te maken gehad met een kind met agressief gedrag in de klas. Hieruit kun je concluderen dat de

leerkrachten in het onderwijs van vandaag te dag best veel te maken krijgen met kinderen met agressief gedrag.

Vraag 4: 'U heeft een kind met agressief gedrag in de klas gehad. Hoe heeft u dit aangepakt?'

Leerkrachten hebben hier heel verschillend op geantwoord. Een aantal belangrijke antwoorden hieronder op een rijtje:

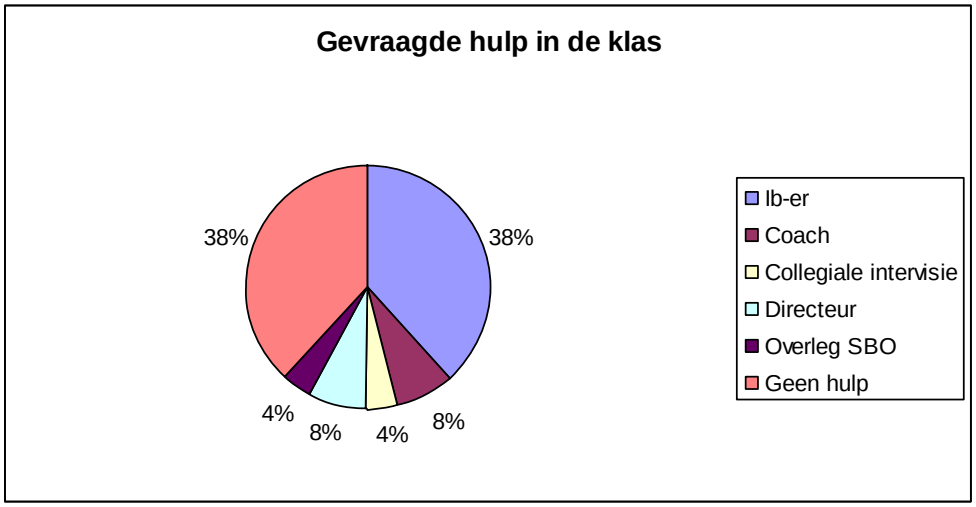
- Oplaten schrijven wat er gebeurde
- In gesprek gaan
- Samen oplossingen zoeken
- Consequent blijven
- Zelf rustig blijven
- Heel duidelijk reageren
- Gevoelens van kind benoemen
- Eerst afkoelen daarna erop terug komen
- Beloningssysteem voor positief gedrag

Zo zijn er nog veel meer oplossingen genoemd. Leerkrachten hebben veel in huis om dingen uit te proberen bij de kinderen. Dat blijkt uit antwoord van deze vraag. Het blijft natuurlijk de vraag, is dit het beste voor het kind? Hoe kun je dit reguleren?

Vraag 5: 'Kunt u het gedrag van het kind omschrijven?'
De antwoorden op deze vraag waren schokkend. De antwoorden die leerkrachten variëren van 'kinderen verscheuren hun werkblad' tot 'kinderen kunnen dan zo boos worden dat ze een waas voor hun ogen krijgen en niet meer weten wat ze doen'. Dit zie je vaak in hun reactie. Hun woede is niet meer te stoppen. Kinderen kunnen dit niet verwoorden en gaan met hun handen of voeten aan de slag.

Antwoorden die leerkrachten gaven vallen voor het grootste deel onder fysieke agressie. Een enkele keer komt ook de verbale agressie naar voren, hieronder valt dan het uitschelden van andere kinderen/leerkrachten.

Vraag 6: 'Heeft u hier hulp van buiten de klas voor gevraagd?

Figuur 15

Opvallend is om te zien dat de Ib-er vaak om hulp wordt gevraagd. Dit houdt dan in dat de leerkracht overleg heeft met de ib-er voor een goede aanpak. Hierbij kregen leerkrachten dan tips of adviezen van de ib-er. Ook is er een groot deel wat geen hulp vraagt bij een

kind met agressief gedrag. Deze leerkrachten geven ook aan het zelf te willen oplossen. In uiterste geval komt een kind met agressief gedrag bij de directeur te zitten, maar dit is dan altijd voor straf.

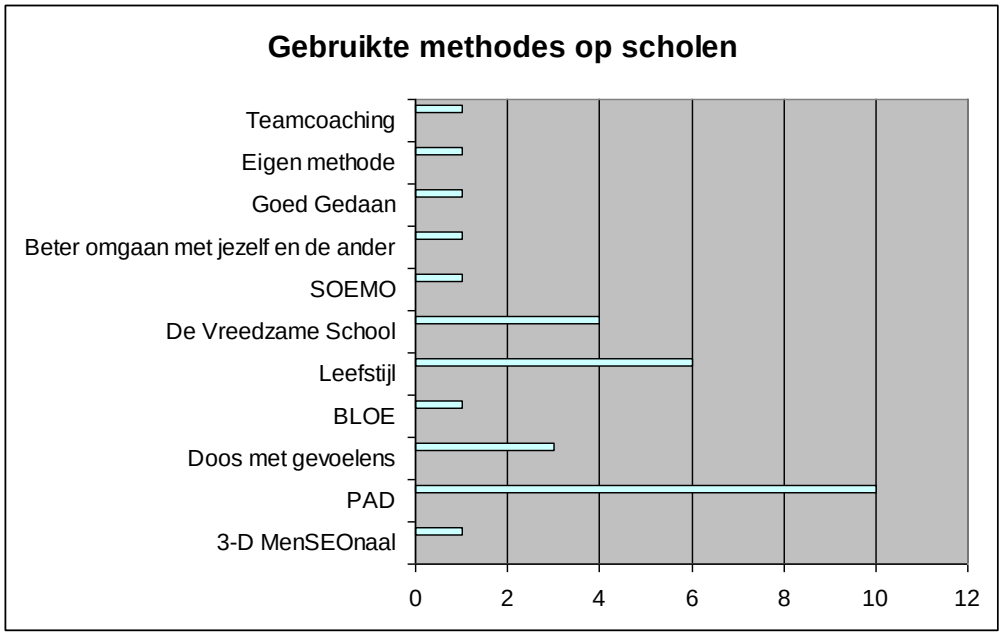
Er is ook overleg aangevraagd met een leerkracht van het Speciaal Basisonderwijs. Zou het kind daar beter op zijn of haar plek zou zijn en een betere begeleiding hebben. Leerkrachten op Speciaal Basisonderwijs kunnen ook tips en adviezen geven om hiermee om te gaan.

Conclusie: De meeste leerkrachten vragen hulp bij een uit de hand lopende situatie.

Vraag 7: 'Zijn er momenten geweest waarop het gedrag van het kind escaleerde?'
Vraag 8: 'Welke hulp heeft u hiervoor gebruikt?'

Meer dan de helft van de leerkrachten geeft aan dat het gedrag van het kind wel eens is geëscaleerd. Dit dan in hevige mate. Hierbij werd dan de hulp ingeschakeld die in figuur 15 is weergegeven.

Vraag 9: 'Elke school gebruikt een methode voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Welke methode gebruikt u op school?

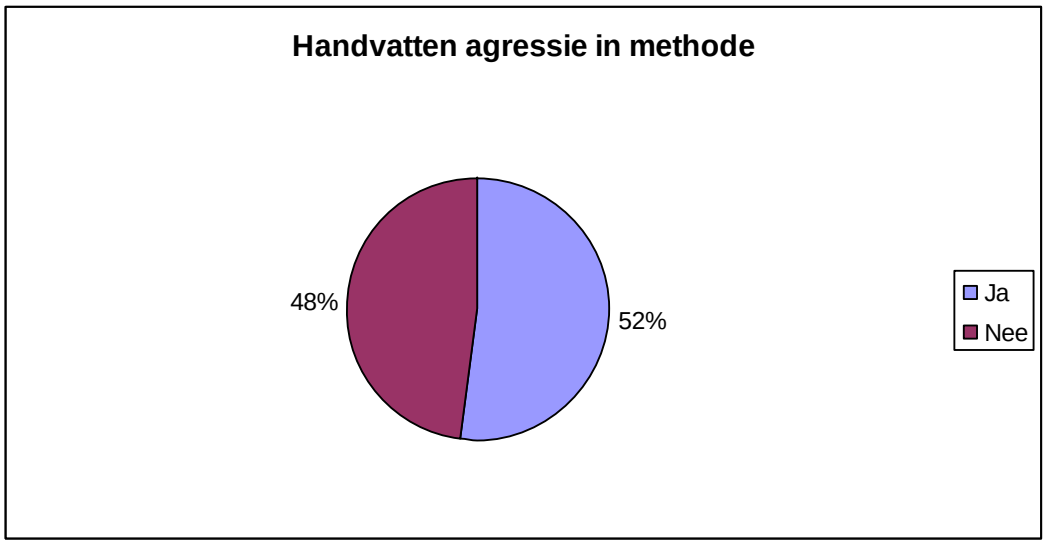

Figuur 16

Vijf scholen hebben deze enquête gehad en ingevuld. Er worden meer dan vijf methoden gebruikt. Verklaring hiervoor is dat er in de onderbouw en bovenbouw vaak een verschillende methode wordt gebruikt. Zo gebruikt basisschool de Brugge in de onderbouw PAD en in de bovenbouw Leefstijl. Dit verklaard ook meteen waarom er meer dan 26 antwoorden zijn gegeven.

Er worden veel verschillende methoden gebruikt op scholen. Er is geen methode volgens de leerkrachten die echt 'perfect' is en bij alle facetten van de sociale ontwikkeling van een kind aansluit. Bij elke methode wordt wel een deelonderwerp gemist.

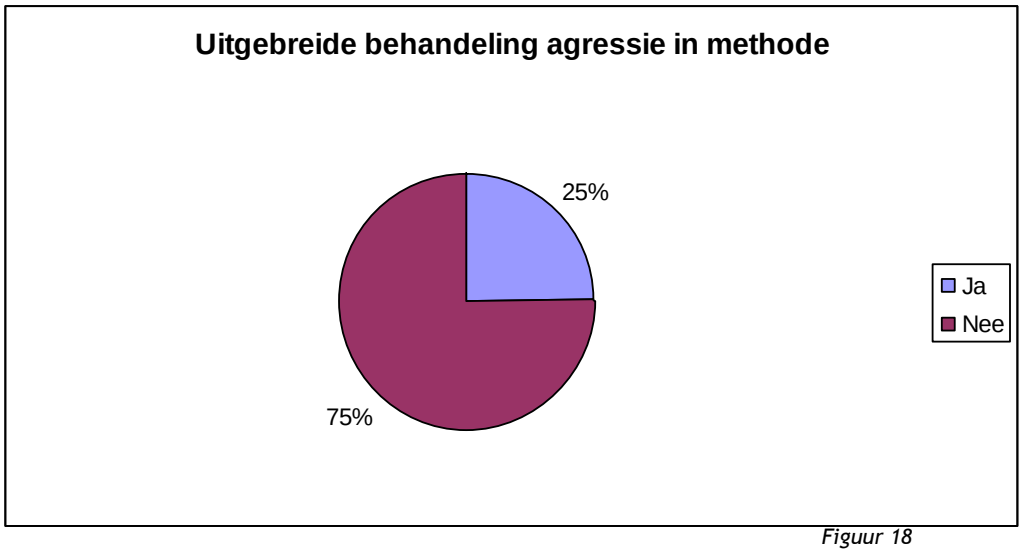
Vraag 10: 'Geeft de methode die u gebruikt op school handvatten voor het omgaan met kinderen met agressief gedrag?'

Figuur 17

Uitkomst van deze vraag lijkt vreemd. Je kunt de conclusie trekken dat deze handvatten in veel situaties niet genoeg zijn. De methode biedt ze wel, maar niet uitgebreid of voor elke situatie. 62% van de leerkrachten vraagt hulp aan andere professionals op school.

Vraag 11: 'Wordt agressie uitgebreid behandeld in de methode?'

Figuur 18

Een helder antwoord. Van de elf genoemde methoden behandeld maar 25% agressie uitgebreid. Dit is vrij weinig. Door leerkrachten wordt dit gemist. Niet alleen voor leerkrachten is dit een gemis. Maar ook voor de kinderen in de klas. Als een methode dit niet aanbied lijkt het alsof agressie niet besproken mag worden. Terwijl je er wel mee te maken kunt krijgen in een klas.

Vraag 14: 'Welke stap kan volgens u nog gezet worden in de aandacht voor kinderen met agressief gedrag in de klas?

Bij deze vraag konden leerkrachten aangeven wat nog gedaan/bedacht kon worden voor kinderen met agressief gedrag. Hieronder de adviezen op een rijtje:

- Ouders erbij betrekken
- Drama buiten de klas in groepjes

- Sociale vaardigheidstraining aanbieden
- Hulp inroepen van buiten de school
- Proactief handelen
- Duidelijke aanpak binnen team school
- Stappenplan wat te doen als het mis gaat
- Meer informatie over agressie
- Speciaal lespakket over agressie in de klas
- Collegiale intervisie
- Cursussen over agressie
- Aandacht voor oorzaak van dit gedrag
- Team afspraak; welke consequenties hanteren we?
- Klas leren omgaan met kind met agressief gedrag
- Herkaderen van mening die een leerkracht heeft over het kind.

Samenvatting

Alle gegevens van de afgenomen enquête zijn nu in kaart gebracht. De informatie die is aangeleverd is zeker bruikbaar voor het maken van een stappenplan. Nu concreet de vraag, welke informatie is dan bruikbaar?

De antwoorden/analyse van vraag 3, 4, 6 en 14 komen zeker terug in het stappenplan. Door een analyse te maken van de vragen, een duidelijk overzicht, kun je goed zien welke informatie leerkrachten hebben gegeven. Ook de adviezen/tips/handreikingen waar leerkrachten om hebben gevraagd zullen een plekje krijgen in het stappenplan voor de basisschool.

In de enquête zijn een aantal dingen die opvallen. Deze worden kort besproken, namelijk het feit dat er in de sociale emotionele methoden agressie niet aan bod komt. Of dit ook werkelijk zo is, zullen we in de volgende paragraaf achter komen. Daarnaast missen leerkracht een stukje informatie over agressie en een duidelijke aanpak binnen het team. Per school moet hier naar gekeken worden, hoe gaan wij deze kinderen aanpakken?

De behandeling van het onderwerp agressie binnen de sociaal emotionele ontwikkeling methoden die basisscholen gebruiken worden gemist door leerkrachten. Is dit echt zo? In de volgende paragraaf bekijken we drie methoden van dichtbij. Wordt agressie aangeboden en hoe wordt dat dan gedaan?

Leerkrachten geven aan dat dit een onderdeel is wat ze missen in een methoden. In de enquête zagen we bij vraag 14 dat leerkrachten zelf een hoop ideeën of aandachtspunten konden noemen. Hier willen ze niet zelf naar op zoek gaan maar het moet voor het grijpen liggen.

9.2 In hoeverre wordt agressie aangeboden in de methode?

Waarom een methode analyseren? Wat heeft het voor nut om dit te doen? Agressie is een onderwerp wat je tegenwoordig overal tegenkomt. Ook kinderen komen dit tegen in hun leven. Soms al op jonge leeftijd, ook op school komt agressie voor. Het is belangrijk dat kinderen weten wat het is en hoe je er het beste mee om kunt gaan.

Er zijn veel verschillende methoden om sociale vaardigheden aan te leren aan kinderen. Omgaan met agressie is ook een onderwerp wat hierbij aan bod hoort te komen. Dit hoort bij de sociaal emotionele ontwikkeling van kinderen. Daarom kiezen we ervoor om allereerst methode te gaan analyseren om er achter te komen in hoeverre agressie wordt besproken in een methode en als tweede hoe het dan wordt behandeld.

Hoe gaan we dit onderzoeken? Deze methode analyse zal aan de hand van een mal gebeuren. Deze mal is gemaakt naast het theoriegedeelte over dit afstudeeronderzoek. Belangrijke onderwerpen uit dit theorie gedeelte zijn opgenomen in de mal. Het is van groot belang dat punten uit de theorie rondom agressie terugkomen in deze mal. Zo kunnen we de theorie met de praktijk aan elkaar verbinden. De mal bestaat uit drie onderdelen. Allereerst een globale analyse van de methoden; schrijver, uitgever, wanneer uitgekomen enz. Het tweede deel is een kort deel wat bestaat uit het analyseren welke onderwerpen er in de methode aan bod komen. Komt agressie voor? Zo ja, dan het derde deel. Als derde onderdeel, komt er in een methode agressie aan bod, hoe wordt dit dan behandeld? In de mal zal dit globaal worden beschreven. Later in paragraaf 8.2 wordt hier uitgebreid op ingegaan.

Methoden
We hebben willekeurig gekozen voor drie methoden. Één methode van deze drie wordt gebruikt op mijn LIO school in de bovenbouw. Deze drie methoden zullen worden geanalyseerd:

- Beter omgaan met jezelf en de ander
- Pluk een roos
- Leefstijl

Hypothese
Het is van belang om het onderwerp agressie te behandelen in een sociaal-emotionele methode. De hypothese op deze onderzoeksvraag is als volgt:

> *'We verwachten dat agressie weinig zal worden behandeld in de sociaal-emotionele methoden. Als dit gebeurt zal het eenmalig en oppervlakkig gebeuren. Er wordt niet uitgebreid bij stil gestaan door de methode, terwijl dit wel van groot belang is voor kinderen.'*

Ik ben benieuwd naar de uitkomsten van deze methode analyse. Het zou fijn zijn als er daadwerkelijk aandacht wordt besteed aan agressie in de verschillende methoden.

Analyse mal
Wat we in de inleiding al hebben besproken is hoe de onderwerpen in de mal terecht zijn gekomen. Hieronder een voorbeeld van de mal. Deze mal zal bij elke methode opnieuw worden geanalyseerd.

Mal voor het analyseren van de methoden:

Deel 1: Algemeen
- Naam van methode
- Jaar van uitgifte
- Schrijvers
- Uitgeverij
- Onderwerpen die in methode aan bod komen
- Manier van werken
- Opvallendheden aan methode

Deel 2: Agressie
- Wordt agressie/boosheid behandeld in de methode?

Zo niet, agressie niet wordt behandeld →
Onderwerpen die dicht bij agressie liggen

Deel 3: Agressie in methode!
Zo ja, agressie wordt behandeld →

- Wat wordt er behandeld van agressie?

Worden verschillende vormen van agressie behandeld/ benoemd?
- Fysieke agressie
- Verbale agressie
- Psychische agressie

Worden er verschillende soorten van agressie benoemd?
- agressie als incidentele gebeurtenis
- agressie als specifieke stoornis
- agressie in combinatie met andere stoornis

Wanneer wordt agressie behandeld?
- groep 1,2: begin/eind
- groep 3,4: begin/eind
- groep 5,6: begin/eind
- groep 7,8 : begin/eind

Als agressie in de methode wordt behandeld;
- Hoe ziet de lesopbouw eruit?
- Worden sociale vaardigheden erbij betrokken?
- Omgang met andere kinderen
- Inleven in de ander

Methode ‘Beter omgaan met jezelf en de ander’

In dit deelhoofdstuk beschrijven doen we een analyse van de methode ‘Beter omgaan met jezelf en de ander’. Aan de hand van de eerder beschreven mal zullen we dit doorlopen.

Deel 1: Algemeen

- Naam van methode

Naam van methode: Beter omgaan met jezelf en de ander. De methode ‘Beter omgaan met jezelf en de ander’ is een onderwijsprogramma sociaal-emotionele vorming voor kinderen van 4 tot en met 12 jaar.

‘Beter omgaan met jezelf en de ander’ is een programma om kinderen te helpen ondersteunen in hun sociaal emotionele ontwikkeling.

- Jaar van uitgifte

Onduidelijk

- Schrijvers van de methode

De methode is geschreven door de volgende mensen: H. de Boer, A. Jansen, E van der Wal, S. Winde, M. Vos, W. Dennissen, J. van Casteren en B. Kesteren.

- Uitgeverij

CPS Onderwijs ontwikkeling en advies

- Onderwerpen die in de methode aan bod komen

Elke jaargroep is verdeeld in drie blokken. In elke van die blokken staat een thema centraal. Hierbij is een doorgaande lijn vanaf groep 1 tot en met groep 8. Deze indeling is voor alle groepen hetzelfde:

- Blok 1: Het kind zelf
- Blok 2: Het kind in relatie met anderen
- Blok 3: Situaties die ik wil veranderen

Elk blok bestaat uit vier lessen die aansluiten bij het thema van het blok. Een voorbeeld hiervan is als volgt. Elk volgend jaar wordt er doorgegaan op de onderwerpen die kinderen het jaar daarvoor hebben gehad.

Blok 1 groep ½	***Blok 1 groep 8***
Les 1: Hoe zie ik eruit?	*Les 1 Hoe zie ik eruit?*
Les 2: gevoelens worden verteld	*Les 2 Waar ben ik goed in?*
Les 3: Gevoelens worden gespeeld	*Les 3 Ik presenteer mezelf*
Les 4: Mijn lievelingsvoorwerp.	*Les 4 Ik maak een rondeel over mezelf.*

- Manier van werken

De lessen in deze methode zijn aan de hand van thema’s uitgewerkt, er zit duidelijke opbouw en structuur in. Er wordt gewerkt aan de hand van verschillende werkvormen en soorten opdrachten:

- Bewegingsopdrachten
- Knutselopdrachten
- Muziekopdracht
- Ontspanningsopdracht
- Schrijfopdracht

- Tekenopdracht
- Toneelopdracht
- Vertelopdracht
- Waarnemingsopdracht

- Opvallendheden aan deze methode

In de handleiding voor docenten, maar ook in elke deel van de methode zit aanvullende informatie over verschillende onderwerpen, zoals pesten, agressie, rouwverwerking enz. Met deze methode kun je zowel thematisch als programmatisch werken.

Daarnaast zijn er ook opvallende dingen wat betreft de onderwerpen. Zo komt het onderwerp pesten elk jaar in blok 3 wel in één of twee lessen aan bod. Het is van belang om dit onderwerp goed te bespreken.

Deel 2: Agressie

- Wordt agressie aangeboden in de methode?

Ja, agressie wordt in aangeboden in deze methode. In groep 5 is er in blok 3 een les over agressie. Dit is de enige keer in de methode dat het woord agressie wordt genoemd.

In groep 1-4 wordt er veel gewerkt rondom het thema ruzie, dit dan aan de hand van allerlei verschillende invalshoeken. Na groep 5 wordt er geen aandacht meer geschonken aan het thema ruzie. Alleen het thema pesten komt elk jaar terug.

Deel 3: Agressie in de methode

- Wordt agressie aangeboden in de methode? Zo ja, wanneer wordt dit aangeboden?

Ja, midden in groep 5 komt het één keer voor.

- Worden er verschillende vormen van agressie behandeld? Zo ja, welke?

In deze les gaat het om verbale agressie. Het meisje schreeuwt, tiert, slaat zichzelf in het rond. De andere vormen van agressie komen in deze les niet aan bod. Tenzij je hier als leerkracht in een kringgesprek zelf op ingaat.

- Worden er verschillende soorten van agressie behandeld? Zo ja, welke?

In deze les wordt agressie als incidentele gebeurtenis besproken. Hier kunnen alle kinderen mee te maken hebben.

- Hoe ziet de les eruit?

De les bestaat uit een verhaal dat gaat over een meisje wat mee doet aan een zandkastelenwedstrijd. Ze wordt erg boos omdat ze niet eerste is geworden. Daardoor gaat ze schreeuwen en maakt ze haar eigen zandkasteel kapot, omdat ze zo boos is. De kinderen maken na afloop van het verhaal vragen over het verhaal. Deze worden klassikaal besproken.

Na dit verhaal gaan de kinderen in kleine groepjes aan de slag en benoemen ze situaties waarin agressie voor kan komen. Hier gaan kinderen later een toneelstukje over voorbereiden.

Eventueel is er nog een verdieping, door in een kringgesprek het onderwerp nog wat verder uit te diepen. Hiervoor staan ook nog vragen je als leerkracht kunt stellen.

- Worden er sociale vaardigheden bij betrokken?

In het eventuele kringgesprek kunnen de sociale vaardigheden betrokken worden. Maar in eerste instantie is dat niet de bedoeling van de les.

- Omgang met andere kinderen

Hier wordt zeker aandacht aangeschonken. Als de kinderen in groepjes kun toneelstukje moeten laten zien vraagt de leerkracht aan de klas hoe omstanders in zo'n situatie kunnen reageren. Hierop doorgaand wordt dan gepraat over de invloed van kinderen in de klas.

- Inleven in de ander

Door het verhaal over het meisje wat haar eigen zandkasteel kapot maakt kunnen kinderen zich inleven in haar situatie. Wat had jij gedaan als je niet eerste was geworden? Hoe kan dat voor haar gevoeld hebben? Inlevingsvermogen in de ander, van groot belang.

Methode ‘Pluk een roos’

In dit deelhoofdstuk beschrijven doen we een analyse van de methode ‘Pluk een roos’. Aan de hand van de eerder beschreven mal zullen we dit doorlopen.

Deel 1: Algemeen

- Naam van methode

De naam van de methode is ‘Pluk een roos’. Deze methode is eigenlijk een complete lessenserie voor kinderen van groep 1 tot en met groep 8 om te leren omgaan met conflicten.

- Jaar van uitgifte

2005

- Schrijvers van de methode

In deze methode worden geen namen van schrijvers genoemd.

- Uitgeverij

Kwintessens NZV uitgevers Amersfoort

- Onderwerpen die in de methode aan bod komen

Deze methode bestaat uit een stapelprogramma. In groep ½ start de methode met de volgende onderwerpen:

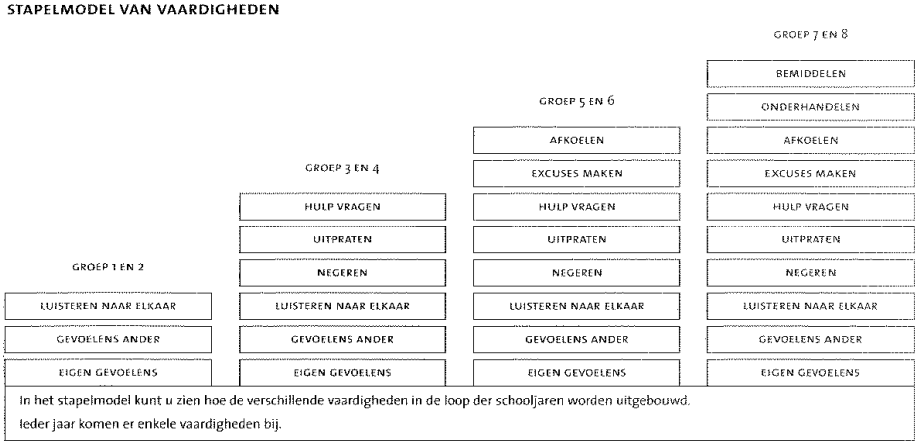
- Boos/blij
- Ruzie
- Luisteren naar elkaar
- Gevoelens van de ander
- Eigen gevoelens

In groep 3/4 komen daar nog drie onderwerpen bij, namelijk hulp vragen, uitpraten en negeren.

In groep 5/6 komen daar nog twee onderwerpen bij, namelijk afkoelen en excuses maken.

In groep 7/8 komen daar nog twee onderwerpen bij, namelijk bemiddelen en onderhandelen.

Hieronder een voorbeeld hoe deze onderwerpen zich vormen tot één stapelprogramma. Een conclusie van dit stapelprogramma is dat er een duidelijke doorlopende lijn in de methode zit.

Figuur 19

- Manier van werken

In de groepen 1-4 wordt er bij elke les gewerkt met een praatplaat. Aan de hand van deze praatplaat komende de verschillende onderwerpen aan bod. Groep ½ heeft praatplaten aan de hand van situaties in de klas. Groep 3/4 heeft praatplaten aan de hand van situaties op het plein.

Elke les begint met een introductie, kern en een verwerking. Ook wordt elke les het doel duidelijk beschreven.

- Opvallendheden aan deze methode

In deze methode wordt weinig gewerkt over het onderwerp ruzie. Ook het onderwerp pesten komt misschien één keer aan bod. Dit is raar, omdat dit een methode is in lessen omgaan met conflicten.

Voor leerkrachten en andere opvoeders zit er bij elke groep theorie bij over de verschillende conflicten die kinderen kunnen hebben en hoe dit kan worden opgelost. Het is alleen erg veel tekst en onoverzichtelijk.

In de methode staat ook een zorgroute centraal. Hierin staat stap voor stap beschreven hoe je problemen in de klas kunt aanpakken. Deze zorgroute kunnen leerkrachten erbij pakken als ze even niet weten hoe ze een probleem moeten aanpakken.

Deel 2: Agressie

- Wordt agressie aangeboden in de methode?

In deze methode wordt het onderwerp agressie niet aangeboden.

- Wat zijn onderwerpen die dicht bij agressie liggen?

In deze methode zijn een aantal onderwerpen die je hier eventueel dichtbij zou kunnen scharen, namelijk:

- Afkoelen
- Excuses maken

- Hoe worden deze onderwerpen behandeld?

Aan de hand van een praatplaat bij de jongeren kinderen of een beschreven situatie bij de oudere kinderen wordt er over deze onderwerpen gesproken. De nadruk bij deze lessen ligt in het oplossen van het probleem. Kinderen worden aan het nadenken gezet voor een oplossing.

Methode ‘Leefstijl’

In dit deelhoofdstuk beschrijven doen we een analyse van de methode ‘Leefstijl’. Aan de hand van de eerder beschreven mal zullen we dit doorlopen.

Deel 1: Algemeen

- Naam van methode

De naam van de methode is ‘Leefstijl’. Deze methode is gericht op het aanleren van sociale vaardigheden en gezondheidsvaardigheden.

- Jaar van uitgifte

8e druk in 2006

- Schrijvers van de methode

In deze methode worden geen namen van schrijvers genoemd.

- Uitgeverij

Onbekend

- Onderwerpen die in de methode aan bod komen

Elk jaar komen er 7 thema’s aan bod. Een thema bestaat uit 4 of 5 lessen. In de loop van de jaren veranderd er wel eens wat aan de thema’s, maar de insteek blijft hetzelfde.

Thema’s:
- Samen in de klas
- Praten en luisteren
- Dit ben ik!
- Wat ik voel
- Mensen die belangrijk voor me zijn
- Samen spelen
- Zorgen voor jezelf

Opmerkingen naar aanleiding van de thema’s:
- In groep 3 verandert het thema ‘Samen in de klas’ naar ‘Ik en mijn klas’.
- Vanaf groep 4 komt er een thema bij, namelijk ‘Ik kan kiezen’.
- Vanaf groep 5 komt er een thema bij, namelijk ‘Net iets anders’.
- Vanaf groep 6 komt er een thema bij, namelijk ‘Over fijne en nare dingen’.
- Vanaf groep 7 komen er twee thema’s bij, namelijk ‘Allemaal verschillend’ en ‘Je thuis’ en ‘Andere culturen, andere gewoonten’.
- Vanaf groep 8 komen er twee thema’s bij, namelijk ‘Wat doe je, wat laat je?’ en ‘De volgende stap’.

In de jaren 1-3 zijn er steeds 7 centrale thema’s waaraan wordt gewerkt. De jaren daarna komt er steeds één of twee thema’s bij.

- Manier van werken

Er wordt in de onderbouw veel gewerkt aan de hand van praatplaten. In de bovenbouw hebben alle kinderen een werkboekje. Hierin staan alle werkbladen. De lessen bestaan voornamelijk uit het maken van de werkbladen. Deze werkbladen zijn er aantrekkelijk voor kinderen. Ze sluiten aan bij hun belevingswereld.

Elke les begint met een introductie, kern en een verwerking. Ook wordt elke les het doel duidelijk beschreven.

- Opvallendheden aan deze methode

Wat opvalt aan deze methode is de aandacht die er wordt besteed aan de gezondheidsvaardigheden. Zoals een thema 'Zorgen voor jezelf'. Deze methode ziet dit als onderdeel van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

De methode bestaat aan veel onderwerpen aandacht, met name in de bovenbouw worden kinderen uitgedaagd om over onderwerpen na te denken.

Deel 2: Agressie

- Wordt agressie aangeboden in de methode?

In deze methode wordt het onderwerp agressie niet aangeboden.

- Wat zijn onderwerpen die dicht bij agressie liggen?

In deze methode zijn een aantal onderwerpen die je hier eventueel dichtbij zou kunnen scharen, namelijk:

- Boos zijn, wat doe je dan?
- Pesten
- Gevoelens: Boos
- Hoe voorkom je ruzie?

- Hoe worden deze onderwerpen behandeld?

Het werkboek bij de methode leefstijl bestaat uit twee bladzijden uit een werkboekje. Het thema wordt geïntroduceerd, aan de hand daarvan gaan kinderen zelf het werkboekje invullen . Later wordt dit met de hele klas besproken. Het ligt dus aan de leerkracht hoeveel hiermee wordt gedaan. Als je alleen de vragen bespreekt en klaar heeft het niet veel opgeleverd. Maar ga je er als leerkracht dieper op in, kan het positieve uitwerking hebben in de klas.

Samenvatting

Er zijn drie methoden geanalyseerd. De uitkomst hiervan is heel verschillend. In één van de methoden wordt agressie behandeld. Dit komt één keer in aanbod. Verder blijft dit heel erg oppervlakkig. De inhoud gaat meer over boos zijn en hoe je dat kunt oplossen. Er wordt niet ingegaan op wat agressie is, waar het vandaan komt en hoe andere kinderen erop kunnen reageren.

Dit kwam ook al uit de enquêtes. Er moet meer aandacht worden besteed aan agressie. Dit hoeft niet een heel blok te zijn, maar één of twee lessen die dan elk jaar terug komen. Leerkrachten geven er nu weinig aandacht aan, omdat het niet voorkomt in de methoden.

Even alles op een rijtje: We hebben in de enquête gezien dat leerkrachten de aanpak van agressie missen in de methoden die de basisschool gebruikt. Vanuit de enquête zijn we verder gaan kijken naar de methoden zelf. Hieruit blijkt na analyse dat agressie weinig aan bod komt, gebeurt het wel, dan is dat erg oppervlakkig.

De volgende stap van dit onderzoek is in gesprek gaan met professionals, die vanuit hun dagelijks werk veel te maken hebben met kinderen met agressief gedrag. Kunnen deze professionals ons tips en adviezen geven? We bekijken het in de volgende paragraaf.

9.3 Interviews met professionals

Als laatste deel van dit hoofdstuk zullen de interviews met professionals centraal staan. Waarom is er gekozen om professionals te interviewen? Het antwoord luidt als volgt: Professionals hebben vaak een hele andere kijk op onderwerpen. Zo ook in dit geval. Agressie komt de laatste jaren veel voor. Hulpverleners komen er steeds meer mee in aanraking. Wat raden hulpverleners aan, aan leerkrachten? In dit laatste deel zal op deze vraag een antwoord komen.

In totaal zijn er vijf interviews afgenomen: twee leerkrachten in het regulier basisonderwijs, één integratieve kinder- en jeugdtherapeut, één psychomotorisch therapeut en één mentor/trainer in de kinder- en jeugdhulpverlening.

Deze vijf personen zijn willekeurig gekozen. De professionals uit het onderwijs komen uit het brede veld van onderwijs: één leerkracht uit de middenbouw met veel werkervaring en een jonge leerkracht uit de bovenbouw, die net haar diploma heeft behaald.

De interviews zullen niet helemaal beschreven worden. Er is in bijlage 3 van alle interviews een opname beschikbaar. Hieronder zal de belangrijkste informatie uit de interviews worden gelabeld. Dit is van belang voor de voortgang van dit praktijkonderzoek.

De interviews met de therapeuten worden op de volgende manier gelabeld:

1. Hoe wordt een kind aangemeld?
2. Hoe verloopt de therapie?
3. Hoe zit het met agressie en sociale vaardigheden?
4. Welke stappen mogen niet ontbreken in het stappenplan?
5. Is agressie een taboe in deze tijd?

De interviews met de leerkrachten worden op de volgende manier gelabeld:

3. Wat doe je als leerkracht als kind agressief gedrag laat zien?
4. Welke stappen mogen niet ontbreken in het stappenplan?
5. Is agressie een taboe in het onderwijs?

Interview met Psychomotorisch therapeut (PMT)

1.	Kinderen worden aangemeld op verwijzing van huisarts of eerste lijns psycholoog. Aanmelding start met een intake, een onderzoekstraject om te kijken wat voor behandeling het kind nodig heeft. Er wordt altijd gekeken naar het kind. De therapie wordt zo nodig op maat gemaakt voor het kind. Krijgt het kind de behandeling voor PMT toegewezen, nu bij PMT intake, duurt drie sessies. Dit om specifieker te kijken waar de problemen zitten.
2.	1 keer per week, meeste kinderen een half jaar. Het kan zijn dat de therapie langer duurt, dit hangt van de omstandigheden af. We oefenen in de gymzaal met situaties waarin het kind boos wordt. Kind leert omgaan met emoties, leert ze zelf herkennen. Belangrijk om te kijken met kind wanneer ze nou boos worden en hoe dat komt. Daar samen over in gesprek gaan.
3.	Er is zeker een link, maar hoeft niet perse. Ligt ook aan karakter van het kind
4.	Waar komt de agressie vandaan: kost veel tijd, maar levert veel op Benader het kind positief en geef erkenning Spreek met het kind één aanpak uit, dat geeft veel duidelijkheid Heb oog voor het kind, probeer boosheid te ondervangen Benoem wat er gebeurt. ‘Ik snap dat je boos bent..’
5.	Het is moeilijk voor leerkrachten om te erkennen dat ze het lastig vinden.

	Waardevol om in het team hierover te praten. Dit geeft elkaar steun. Vraag om tips en advies. Vraag ze niet alleen maar sta er ook voor open.

Interview met Integrale kinder- en jeugdtherapeut

1.	Aanmelding kan via huisarts zijn, maar vaak bellen ouders zelf. Of ib-er geeft advies. Intake aan de hand van 6 principes: 1. medische gegevens 2. stressmodel 3. systeemmodel 4. cognitief 5. gedrag 6. psychoanalyse. Uit deze intake komt veel informatie. Vanuit die informatie wordt de therapie voor het kind opgesteld.
2.	Behandeling wordt afgestemd op de behoeften van het kind. Richtlijn is tussen 8 en 14 sessies. Sessie duurt 45 minuten. Aan de hand van plan van aanpak ga je aan de slag. Dit kan op verschillende manieren: praten, ontspanningsoefeningen, creatieve therapie, poppenspel, tekenen of knutselen.
3.	Als kinderen uit een sociaal zwak milieu komen of zich in een instabiele gezinssituatie bevinden, kan dat voor het kind frustratie opwekken. Het gevolg is dat er boosheid bijkomt. Het gaat naadloos samen.
4.	Probeer er achter te komen waarom een kind dit gedrag laat zien. Zet jezelf niet boven het kind, maar naast het kind. Neem het kind serieus. Geef veel duidelijkheid aan het kind. Informeer met oprechte interesse naar de situatie waarom het kind boos werd. → Pedagogische sterk zijn in het terug koppelen
5.	Emoties waarop de maatschappij een negatieve lading legt wordt steeds moeilijker om bespreekbaar te maken. Ook in geval van agressie kan het erg lastig zijn om het te bespreken met elkaar.

Interview met Coach/mentor jeugdhulpverlening

1.	Kinderen werden aangemeld. Soms via raad van kinderbescherming of de kinderrechter had dit besloten. Kinderen waren al vaak met vandalisme/agressie in aanraking gekomen. Na intake maakte je samen een plan van aanpak.
2.	Agressie regulatietraining was 10-12 weken. Elke week een bijeenkomst van 2 uur. Best intensief. Tijdens bijeenkomst bezig met oefen situatie, kinderen brachten deze zelf in. Maar ook stuk theorie. Wat is agressie, hoe reageer je erop.
3.	Het ligt eraan hoe kinderen zijn opgegroeid. Groeit een kind op in een drugspand en ziet alleen maar verkeerde voorbeelden, zal dit snel gaan overnemen. Wat ze van thuis uit meekrijgen is erg bepalend.
4.	Vertel wat er gebeurt, wat je niet en wel wil en wat je gaat doen: geef duidelijkheid. Blijf zelf rustig. Probeer situaties te voorkomen waarin kind agressief wordt. Benader het kind positief. Complimenteer goed gedrag. Gebruik een woedemeter, kind geeft aan op schaal van 0-12 hoe boos hij/zij is.
5.	Bij ons geen taboe. Je zit allemaal in hetzelfde schuitje. Je overlegd met

	elkaar voor goede aanpak voor kind en accepteert elkaars tips en adviezen.

Interview met leerkracht uit de bovenbouw

1.	In eerste instantie altijd beginnen met praten tegen het kind. Werkt praten niet, dan handelen. Maar dit altijd benoemen naar het kind toe. 'Ik pak nu je arm vast'. Breng het kind dan weg naar een time-out plek, een rustige plek waar het kind bij kan komen. Kind geeft aan wanneer het er over kan praten.
2.	Benader kind eerst met woorden. Raak je een kind aan, benoem dit dan. Probeer er achter te komen wat oorzaak van agressie is en probeer deze situaties te voorkomen. Benader het kind positief. Benader goede kanten van het kind. Vertel als er verbetering te zien is in het gedrag van het kind.
3.	Het ligt aan het team/directeur of deze gevallen bespreekbaar worden gemaakt. In ons geval wel altijd bespreekbaar. Levert tips/adviezen van elkaar op.

Interview met leerkracht uit de middenbouw

1.	Samen met het kind een time-outplek afgesproken. Hier gaat het kind vaak uit zich zelf naar toe. Merk je onrust in het kind, bespreek dit met het kind. Is het nodig om even af te koelen? Blijft het kind met boosheid in de klas, zolang geen gevaar voor andere kinderen vormt in de klas negeren. Vormt het wel een gevaar, kind beetpakken, dit benoemen en de klas uitbrengen naar time-out plek. Laat de situatie rusten en kom er later op een rustig moment op terug.
2.	Bouw een goede band op met het kind: Investeer erin! Blijf zelf rustig, wordt niet boos op het kind. Dit maakt het alleen maar erger. Help het kind door situaties te voorkomen.
3.	Er zou een taboe op kunnen rusten. Leerkrachten die het gevoel hebben dat ze falen als ze tips/adviezen aan collega's vragen. Dit is totaal niet zo. Dit zijn lastige situaties. Belangrijk is om juist met elkaar over te praten.

De informatie die uit de interviews is gekomen is een belangrijke stap richting het schrijven van het stappenplan.

Samenvatting

In dit hoofdstuk is veel informatie bij elkaar gekomen. De interviews met professionals hebben veel bruikbare informatie gegeven. Er is een verschil te zien in de informatie die leerkrachten geven of therapeuten. Therapeuten gaven aan dat de oorzaak van agressie ook erg van belang is. Deze therapeuten gaven elk op hun eigen specialisme weer toevoegingen voor dit onderzoek.

In het volgende hoofdstuk zal al deze informatie worden samengevoegd tot handvatten voor de leerkracht van de basisschool.

10. Handvatten voor de basisschool

Dit hoofdstuk is dan het eindresultaat van dit praktijkonderzoek. Een handreiking voor leerkrachten om beter om te kunnen gaan met kinderen met agressief gedrag. Dit document is bedoeld als advies. Alles wat je hierin leest moet je zien als handreikingen die je zou kunnen proberen. We zeggen hiermee niet dat alles in elke situatie werkt. Dit is afhankelijk van de situatie.

De handreiking voor leerkrachten bestaat uit twee delen. Het handelen ten opzichte van het kind en een deel ten opzichte van leerkrachten. Hier tussen is een duidelijk tweedeling. Dit willen we in de handreiking ook naar voren laten komen.

10.1 Handelen van leerkracht ten opzichte van het kind met agressief gedrag

Wat doe je als leerkracht met een kind met agressief gedrag in de klas? Wat doe je als het uit de hand loopt terwijl jij aan het lesgeven bent? Hieronder is in een model de belangrijkste stappen gezet voor het handelen van een leerkracht. Er zijn natuurlijk veel meer stappen toe te voegen, maar dit zijn de meest efficiënte stappen. Een korte uitleg bij de stappen:

Rood
Geef een kind erkenning voor zijn/haar boosheid. Geef toe dat je snapt waarom het kind boos is. Blijf als leerkracht zelf kalm en rustig.

Oranje
Door met het kind één vaste afspraak te maken waar het kind heen kan om af te koelen geeft dit voor een kind veel duidelijkheid. Een kind mag/kan daar uit zichzelf naar toegaan om weer rustig te worden. Zorg dat dit een plek is waar het kind zich veilig voelt. Waar het kind zijn/haar woede kan uiten.

Groen
Spreek met het kind af, dat het kind aan mag geven als hij/ zij erover wil praten. Zorg ervoor dat het kind helemaal rustig is. Het is niet erg om er een dag later pas op terug te komen. Het kind kan er dan positiever tegenaan kijken. Laat verwoorden wat het kind zo boos maakte en hoe het een volgende keer wordt aangepakt.

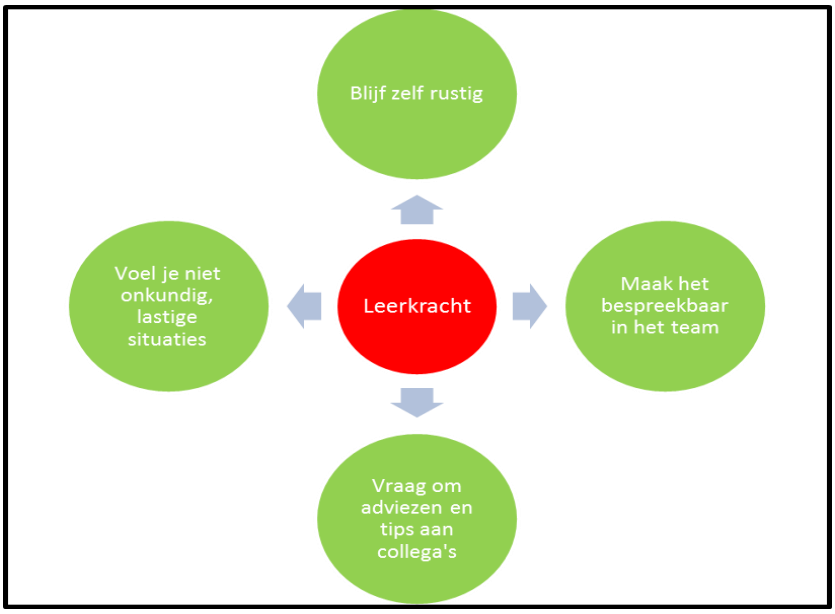

Verder zijn er nog een heleboel goede tips/adviezen die je kunt opvolgen. Onthoudt wel: deze tips zullen bij het ene kind goed werken en bij het andere kind weer niet. Dit moet gaande weg ontdekt worden.

- ✓ Verdiep je in theorie/informatie over agressie
- ✓ Onderzoek de oorzaak van het agressieve gedrag. Dit kost veel tijd, maar levert ook veel op.
- ✓ Leer de klas omgaan met agressie, zodat ze weten wat er kan gebeuren
- ✓ Maak het onderwerp bespreekbaar in de klas
- ✓ Benader het kind positief
- ✓ Wees altijd duidelijk naar het kind toe, vertel wat je gaat doen.
- ✓ Eerst praten, werkt dat niet dan pas handelen.
- ✓ Vraag hulp van buitenaf in de klas
- ✓ Neem de boosheid van een kind serieus, laat dit merken aan het kind

10.2 Handelen van leerkracht ten opzichte van het team

Het kunnen lastige situaties zijn voor een leerkracht wanneer deze te maken heeft met een kind met agressief gedrag in de klas. Je kunt als leerkracht met je handen in het haar zitten en even geen goede aanpak meer weten. Ga er niet aan onderdoor. Trek op tijd aan de bel. Het is niet erg als je hulp vraagt. Voel je niet onkundig in zo'n situatie. Het is goed om hier met elkaar over te praten. Samen sta je sterk. Deel het met je collega's.

Figuur 21

11. Conclusie, discussie en aanbevelingen

In dit laatste hoofdstuk komen alle gegevens bij elkaar. Hier zal een conclusie worden getrokken, waar we ook antwoord geven op de hoofdvraag van dit onderzoek.

11.1 Conclusie

De hoofdvraag die we in het begin van dit onderzoek op hebben gesteld willen we er bij pakken om deze te kunnen beantwoorden:

In hoeverre kun je door het trainen van sociaal-emotionele vaardigheden bij individuele leerlingen als leerkracht ervoor zorgen dat het agressieve gedrag van een kind geen belemmeringen veroorzaakt in zijn of haar cognitieve ontwikkeling?

In dit onderzoek is veel informatie en kennis naar voren gekomen. Met al deze kennis en informatie kunnen wij nu een antwoord vormen op de hoofdvraag die in dit onderzoek centraal stond.

Door middel van verschillende hoofdstukken is er gekeken naar de hoofdvraag. Een hoofdvraag die veel aparte deelgebieden in zich had. Als antwoord op de hoofdvraag formuleren we nu:

'Door het trainen van sociaal-emotionele vaardigheden in de klas kun je als leerkracht werken aan het voorkomen van agressief gedrag bij de individuele leerling, als mede aan het aanpakken van het agressieve gedrag bij de individuele leerling. In de interviews met professionals zagen we dit ook. Daarnaast is het van groot belang dat de leerkracht ook op zoek gaat naar de oorzaak van het agressief gedrag. Weet je de oorzaak, kun je als leerkracht kijken hoe je verder het beste kunt handelen: kun je dat zelf of schakel je daar hulp in van buiten de klas of buiten de school?'

Geef je een kind alleen een sociaal-emotionele vaardigheidstraining kun je een deel van de negatieve invloed van het agressief gedrag op cognitieve ontwikkeling van een kind ondervangen. Maar dit geeft geen garantie voor alle leerlingen. Er zijn meerdere middelen nodig om er voor te zorgen dat het agressieve gedrag van een leerlingen zijn of haar cognitieve ontwikkeling niet belemmert. Door alleen sociaal- emotionele vaardigheden aan te bieden ben je te beperkt bezig.

Voor een deel kun je dus kijken of een sociale vaardigheidstraining werkt. Maar kijk verder dan je neus lang is. Ga op zoek naar de oorzaak! Het is vaak een serieus probleem waar leerlingen mee te maken hebben. Vraag hulp aan collega's en vraag deze op tips en adviezen. Samen sta je sterker dan alleen.

11.2 Discussie

Wat heeft dit onderzoek opgeleverd? Voor mij, als schrijver, een hoop informatie rondom het onderwerp agressie. Het onderwerp agressie komt weinig aan bod in scholen. Je hebt er dan ook weinig mee te maken. Maar in de toekomst zal dit steeds vaker gebeuren, dat er een leerling met agressief gedrag op een reguliere basisschool terecht komt. Met in het vooruitzicht van het 'passend onderwijs' is het goed dat leerkrachten hierin geschoold worden. Zodat ze weten hoe er gehandeld moet worden.

Eigenlijk kun je zeggen dat dit onderzoek een voorloper is in de tijd. Leerkrachten kunnen deze handvatten pakken en aan de hand van de handvatten, tips en adviezen gaan handelen.

Uit de afgenomen enquête blijkt dat het onderwerp agressie onder veel leerkrachten taboe is. Leerkrachten lijken zich te schamen omdat ze niet goed weten hoe ze met een leerling om moeten gaan. Hierbij durven leerkrachten dan niet goed om hulp te vragen. Dit heb ik gemerkt in dit onderzoek. Het lijkt alsof agressief gedrag bij kinderen op de meeste basisscholen niet of weinig speelt. Leerkrachten hebben er allemaal wel eens mee te maken gehad. Er zou verder onderzoek kunnen worden gedaan naar hoe die taboe op scholen op het onderwerp agressief gedrag bij kinderen opgeheven kan worden.

Mede daardoor is het praktijkonderzoek moeilijker geweest dan het theorieonderzoek. Het onderwerp leeft niet in de praktijk, je moet er echt naar op zoek gaan. Het lijkt ook wel of leerkrachten er voor afschrikken als je ze vraagt of ze mee willen werken aan een interview of een enquête. Met als gevolg dat er maar weinig leerkrachten de enquête hebben ingevuld. Het onderzoek is dan ook vrij gering. Maar je kunt niet zeggen onbetrouwbaar. Dit komt omdat het vanuit drie verschillende invalshoeken is onderzocht. Alle informatie kwam op hetzelfde neer. Een advies van mijn kant is als volgt, wil je een enquête afnemen, zorg dan voor een groot publiek. Benader zoveel mogelijk scholen en trek hier de tijd voor uit. Het kost tijd om deze mensen te benaderen. Doe je dit, dan investeer je wel in je onderzoek.

Tijdens het werken aan dit onderzoek zijn er bij mij een aantal nieuwe onderzoeksvragen naar boven gekomen. Er zijn nu handreikingen geschreven voor leerkrachten. In hoeverre passen leerkrachten deze toe? Wat missen zij nu nog in de handreikingen? Of hoe zit het met een gezamenlijke aanpak in een basisschool rondom agressie? Zijn er afspraken over gemaakt? Of een hele andere insteek, is er een therapie te ontwikkelen waarbij alle kinderen met agressief gedrag baat bij hebben? Of deze vragen ook daadwerkelijk te onderzoeken zijn weet ik niet. Maar het zou goed aansluiten bij dit onderzoek.

Vanuit elk onderzoek kom je weer tot nieuwe vragen. Het blijft lastig om je onderzoeksvraag helemaal af te bakenen. Bij dit onderzoek is het aardig gelukt. De informatie is relevant en de resultaten van het praktijkonderzoek liggen in het verlengde van het theorieonderzoek.

11.3 Aanbevelingen

Wat zijn praktische consequenties van dit praktijkonderzoek? Het lijkt me voor de hand liggen dat als leerkrachten met de handvatten aan de slag gaan zich een stuk bekwamer voelen. Vanuit professionele hoek is er naar dit onderwerp gekeken en zijn er adviezen en tips op papier gekomen.

Ik heb geen tijd gehad om deze handvatten te testen in hoeverre ze voor leerkrachten bruikbaar zijn. Dat zou een vervolg stap kunnen zijn in dit onderzoek. Daarnaast zou er een lessenserie ontwikkeld kunnen worden waarbij agressie het hoofdonderwerp is. Dit zou kunnen voor alle groepen in de basisschool. Er kan ook gekozen worden voor een groep die je eruit pikt. Een andere mogelijkheid is om er school breed of klassikaal een thema over te organiseren. Als thema kun je dan kiezen voor het onderwerp gevoelens. Vanuit dit onderwerp komen alle gevoelens uitgebreid aan bod. Zo komt dan ook agressie aan bod. Hier kun je met de leerlingen in je klas dieper op ingaan.

Een aantal mogelijke vervolgstappen voor dit onderzoek. Ik vind het jammer dat er aan dit onderzoek een einde is gekomen. Ik zou nog wel verder willen onderzoeken of tijd willen steken in het maken van een lessenserie over agressie. Waarom zou ik dit willen doen? Je merkt dat leerkrachten hier behoeften aan hebben en omdat de aanpak van agressief gedrag binnen het passend onderwijs in de toekomst veel meer aan de orde gaat komen.

12. Samenvatting

'Wist u dat ieder mens wel eens agressieve gevoelens heeft? Dit klinkt erger dan het is, het is heel normaal, vaak verwoorden we dat met boosheid'.

Elk kind is wel eens boos, maar als die boosheid niet meer te reguleren is dan wordt het agressie genoemd. Die agressie komt ergens vandaan, maar de oorzaak benoemen is vaak moeilijk te formuleren. Hier moet je onderzoek voor doen. Er zijn verschillende soorten en vormen agressie met verschillende oorzaken. Dit afstudeeronderzoek gaat over agressief gedrag bij kinderen.

Agressief gedrag komt ergens vandaan. Hoe zit het met boosheid in de ontwikkeling van kinderen? Boosheid is heel normaal voor een kind. Maar wel in normale proporties. Elke peuter maakt een koppigheidsperiode door, daarin is boosheid een normaal proces. Naast de sociaal emotionele ontwikkeling van een kind loopt daarnaast parallel de cognitieve ontwikkeling van een kind. In de jonge jaren van een kind maakt het kind grote sprongen in zijn of haar ontwikkeling. Deze sprongen kunnen door allerlei omstandigheden kunnen worden tegen gehouden, zo ook door agressie. De sociaal emotionele ontwikkeling loopt parallel aan de andere ontwikkelingen. Dus ook aan de cognitieve ontwikkeling. Gaat het met de sociaal emotionele ontwikkeling van een kind niet goed, is het gevolg vaak ook problemen met de cognitieve ontwikkeling. Hoe kun je hiermee omgaan en het eventueel voorkomen?

In de theorie lezen we dat agressie niet zomaar ergens vandaan komt. Het is een gevolg van een situatie. Deze situatie kan van alles zijn, het kan al vanaf de geboorte spelen of dat het kind een andere ontwikkelingsstoornis heeft. Er zijn behoorlijk wat risicofactoren voor kinderen. Kinderen in zo'n kwetsbare positie lopen groter risico agressieve gevoelens te ontwikkelen. Vanuit verschillende theorieën bekijken we de oorzaken van agressie. Waar komt agressie vandaan? De theorieën bekijken uit vanuit hun eigen oogpunt de oorzaak van agressie.

Naast deze oorzaken en verklaringen van agressief gedrag is het goed om te kijken naar de sociale vaardigheden. Wat zijn sociale vaardigheden en waarom zijn ze zo belangrijk voor kinderen om aan te leren? Is er een rol tussen agressie en sociale vaardigheden? Dit zijn onderwerpen die allemaal aan bod komen.

Er moet niet alleen naar het kind worden gekeken, maar ook naar de leerkracht die voor de klas staat. Ooit wel eens gehoord van leerkrachtvaardigheden? Voor elke leerkracht van groot belang. Wees als leerkracht bewust van deze vaardigheden. Kun je deze vaardigheden ook inzetten in de omgang met een kind met agressief gedrag? De oorzaak van agressief gedrag bij een kind kan ook in het gedrag of de vaardigheden van de leerkrachten zitten. Dit onderzoek zet je aan het denken over je eigen handelen en vaardigheden. Het maakt je bewust hoe je met een kind omgaat.

Naast een theorieonderzoek is er ook een praktijkonderzoek gedaan. Het theorieonderzoek is de basis geweest voor het praktijkonderzoek. Deze kennis en informatie is nodig voor het vervolg van het onderzoek. Het onderzoek bestaat uit drie delen: afgenomen enquête onder leerkrachten, methode analyse en interviews met professionals.

Met deze extra informatie uit dit onderzoek en de informatie uit het theorieonderzoek komen we uiteindelijk tot handvatten voor leerkrachten die te maken hebben met kinderen met agressief gedrag. Hoe kun je het beste handelen met deze kinderen? Waar moet je op letten en hoe kun je het beste in het kind naar boven halen? Allemaal vragen waar dit onderzoek antwoord op geeft.

13. Literatuurlijst

Acker, J. van (2005). *Probleemgedrag in de klas en agressie op school*. Antwerpen: De Boeck.

Boon, T. den, Geeraerts, D. & Sijs, N. van der (2009). *Van Dale: Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Bloomquist, M.L. & Schnell, S.V. (2002). *Helping children with aggression and conduct problems: best practices for intervention*. New York: The Guilford Press.

Delfos, F.M. (2007). *Kinderen en gedragsproblemen*. Amsterdam: Pearson.

Delfon, F.M. (2005). *Ontwikkeling in vogelvlucht*. Amsterdam: Harcourt.

Dietvorst, C., Velthoven, R. van. (Eds.). (2004). *Begeleiden van ontwikkeling in theorie en onderwijspraktijk*. Alphen aan de Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink

Jeninga, J. (2001). *Tel dan eerst even tot tien: Voorkomen van agressief gedrag*. Amersfoort: CPS.

Meer, K. van, Neijenhof, J. van & Bouwens, M. (2008). *Elementaire sociale vaardigheden*. Houten: Bohn Stafleu van Loghem.

Michiels, D. K. (2010). *Jij mag niet meedoen! : Agressie tussen kinderen anders bekeken*. Tielt: Lannoo.

Lieshout, T. van (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen* . Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Muynck, B. de. & Zalm-Grisnich, M. van der (2006). *Aardig agressief*. Heerenveen: Groen.

Oostrik, H., Ruigrok, J. (?). *Agressiemanagement*. *http://www.orthoconsult.nl/artikelen/Artikeloud19.html*

Pardoen, J. (2004). Maken games onze kinderen agressief?. *Pedagogiek in de praktijk, jaargang 4,* pagina 35-36.

Ploeg J.D. van der. (2009). *Agressie: onstaan, ontwikkeling en oplossingen*. Rotterdam: Lemniscaat.

Polman, H. (2007). *Geweldadige videospellen en agressie*. Amsterdam: SWP.

Schuur, G. (2009). *Omgaan met agressie*. Houten : Bohn Stafleu van Loghum.

Taghon, G. (2008). *Loop naar de maan! Praktijkgids omgaan met verbale agressie in onderwijs en opvoeding*. Antwerpen – Apeldoorn: Garant.

Tilburg, E. v. (2003). *Agressie: Praktijkboek voor hulpverleners, begeleiders en leerkrachten*. Apeldoorn - Antwerpen: Garant.

Vincken, M., Eijkelenboom, A.& Muris, P. (2003). *'Zelfcontrole': Een effectief interventie-programma voor kinderen met agressief en oppositioneel gedrag*. http://www.springerlink.com/content/63733743g255g675/

Websites

http://www.straksvoordeklas.nl/index.php/mijn%20vak/tips/4

http://www.wikipedia.nl – limbisch system – 5 december 2011

http://www.opvoedadvies.nl/sociaalfobie.htm

http://www.devreedzameschool.net

http://www.kanjertraining.nl

http://www.hobbitstee.nl/index.php/Info/kanjertraining

Colleges

Hogeschool brede minor: Relatie en Gezin, 10 oktober 2011 door Wim Dekker

14. Bijlagen

- Bijlage 1: Afgenomen enquête
- Bijlage 2: Afbakening begrip agressie
- Bijlage 3: Opname interviews (op cd-rom)

Bijlage 1: Afgenomen enquête

Afstudeeronderzoek \\\'Agressie\\\'

Beste leerkrachten,

Voor mijn afstudeeronderzoek heb ik deze enquete gemaakt. Mijn afstudeeronderzoek gaat over agressie, gericht op kinderen op de basisschool. Daaraan gekoppeld de sociale vaardigheden. Wat is het verband tussen agressie en sociale vaardigheden? Een interessant onderzoek.

Voor dit onderzoek heb ik ook gegevens/ervaringen uit de praktijk nodig. Vandaar deze enquete. Met deze enquete hoop ik een duidelijker beeld te krijgen hoe er in de basisschool mee om wordt gegaan.

Over 2 weken vervalt deze enquete en heb ik zoveel mogelijk gegevens nodig. Ik hoop dat u deze enquete wilt invullen, het zal hooguit 10 minuten duren.

Alvast bedankt!
Sanne Deelen

1) Op welke school geeft u les?

2) In welke groep geeft u les?

- ☐ Groep 1
- ☐ Groep 2
- ☐ Groep 3
- ☐ Groep 4
- ☐ Groep 5
- ☐ Groep 6
- ☐ Groep 7
- ☐ Groep 8

3) Heeft u wel eens te maken gehad met een kind dat agressief gedrag vertoonde in de klas?

☐ Ja
☐ Nee. Ga door naar vraag 9

4) U heeft een kind met agressief gedrag in de klas gehad. Hoe heeft u dit aangepakt?

5) Kunt u het gedrag van het kind kort omschrijven?

6) Heeft u hier hulp van buiten de klas voor gekregen? Denk aan Ib, rt enz.

7) Zijn er momenten geweest waarop het gedrag van het kind escaleerde?

○ Ja
○ Nee. Ga door naar vraag 9

8) Welke hulp heeft u hierbij gebruikt?

9) Elke school gebruikt een methode voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Welke methode gebruikt u op school?

10) Geeft de methode die op uw school wordt gebruikt handvatten voor het omgaan met kinderen met agressief gedrag?

- ◯ Ja
- ◯ Nee

11) Wordt agressie uitgebreid behandeld in de methode?

- ◯ Ja
- ◯ Nee. Ga door naar vraag 13

12) Welke onderwerpen worden besproken in de methode rondom agressie?

13) Is het 'behandelen' van een kind met agressief gedrag van belang van belang in de klas? Zo ja, voor wie?

- ☐ Voor het kind
- ☐ Voor de klas
- ☐ Voor de leerkracht
- ☐ Nee
- ◯ andere

14) Welke stap kan volgens u nog gezet worden in de aandacht voor kinderen met agressief gedrag in de klas?

Bijlage 2: Afbakening begrip agressie

Deze mail is op 22 maart 2012 verstuurd.

Beste collega's,

Op dit moment loop ik in groep 5 mijn LIO. Ondertussen ben ik ook aan het afstuderen. Voor mijn afstudeeronderzoek heb ik informatie nodig van jullie om mijn onderzoek compleet te maken, vandaar deze enquête.

Mijn afstudeeronderzoek gaat over agressie, gericht op kinderen op de basisschool. Daaraan gekoppeld de sociale vaardigheden. Wat is het verband tussen agressie en sociale vaardigheden? Een interessant onderzoek.

Voor dit onderzoek heb ik ook gegevens/ervaringen uit de praktijk nodig. Met deze enquête hoop ik een duidelijk beeld te krijgen hoe er in de basisschool mee om wordt gegaan.

Het is goed om te weten wat we onder agressief gedrag verstaan, om zo een goed beeld te krijgen heb ik hierbij een definitie opgesteld:

Agressie is het met opzet schade toebrengen aan een persoon of voorwerp. De schade kan verbaal, fysiek of psychisch van aard zijn. Het toebrengen van schade is altijd tegen de wil van de ander in. Agressie kan in sommige situaties ook een onbewuste bron hebben.

Met deze definitie in uw achterhoofd wil ik u vragen de enquête in te vullen.

Over 2 weken vervalt deze enquête en heb ik zoveel mogelijk gegevens nodig. Ik hoop dat u deze enquête zo snel mogelijk wilt invullen, het zal hooguit 10 minuten duren.

Onderstaande link geeft de enquête weer:
http://www.enquetemaken.be/toonenquete.php?id=103462&p=1&zelf=0

Alvast heel erg bedankt!!

Groeten Sanne Deelen

Bijlage 3: Opnamen interviews